

41. *Bölöni Bedő Pál*. Bölönből származott, nemes családból. Tógátus lett 1667 jun. 18-án (Fasc. II. 239.). 1672 május 26-án Dálnoki János exaktossal és Bölöni Benkő Sámuel szekundánussal külföldre ment (Fasc. II. 284.) az eklézsia költségén. Aug. 18-án Lipcsébe érkeztek (Irodalomtörténeti Közlemények, 1892. 397. l.). 1676 márc. 5-én Dálnoki Jánossal visszaérkezik s márc. 19-én ünnepélyesen beiktatják a lektorságba. Beszédje: *De laude sapientiae*. (Fasc. II. 322.) 1676-ban in diebus Canicularibus Cl. Bedő physicam docet. (Fasc. II. 330.) 1678 jun. 22-én megházasodott (Fasc. II. 365.). Felesége Bölöni Ilyési Gáspár leánya, kinek másik leánya gróf Kálnoki Farkas felesége volt. Bölönben szép kuriája, sok földje volt, Kolozsvárt is birtoka a Hidelvén; de — úgy látszik — rossz gazda volt, mert adósságai miatt hidelvei házáat a konzisztóriumnak kellett átadnia. 1680 jun. 22-én szentelték fel Kolozsvárt. 1689 jun. 19-én a dicsőszentmártoni zsinaton püspökké választott. 1690 nov. 5-én halt meg s nagy pompával temették 12-én. (Fasc. II. 482.) Temetésére behívták az aranyosköri papokat, résztvett Apafi fejedelem egész udvarával, Naláczi, Székely László, Bethlen Miklós kancellárral együtt. A keleti nyelvekben kitűnően jártas volt. 1686-ban Jokhánán könyörgését zsidó nyelvből magyarra fordította. Kéziratban több könyörgése maradt.

42. *Ifj. Dálnoki János*. 1672 jun. 26-án az eklézsia költségén ment külföldre Bedő Pállal és Benkő Sámuellel egyszerre (Fasc. II. 284. l.). Jul. 6-án az Odera melletti Frankfurtban iratkozott be az egyetemre. 1676 márc. 5-én külföldről hazaérkezik Bedő Pállal, márc. 19-én iktatták be lektornak. Beszédjének címe: *De stratagematibus Satanae, quibus ab exordio mundi infestant Dei ecclesiam*. (Fasc. II. 322.) 1677 május 18-án házasodott (Fasc. II. 341.). A magyar és szász céтус 2—2 képviselője volt jelen, akik ajándékot vittek. A diákok énekeltek. A magyar céтусnak adtak 4 frt 70 drt, a szásznak 2 frt 50 drt. Lakodalmi verseket írtak: Bedő Pál lektor, a szenior, Derzsi Gy. kollaborátor, Almási Mihály, Kolozsvári Pál s még 6 diák (Fasc. II. 342.). Dálnoki sok rendetlenséget, kihágást követett el, nem az előirt ruhát viselte, botrányokat okozott, a fegyelmet lábbal taposta s ezért 1678 jan. 19-én a főkonzisztórium a kolozsvári eklézsia követői kérésére a papi rendből kizárta.³³

43. *Bölöni Benkő Sámuel*. 1672 május 26-án mint szekundánus az eklézsia költségén külföldre ment Bedő Pállal és Dálnoki Jánossal együtt. (Fasc. II. 284.). Külföldi tanulmányairól 1676-ig nincs adatom. Ekkor szeptember 12-én iratkozik

³³ Reversalisát 1672-ből I. Ker. Magvető, 1875. 61. l.

be a leideni egyetemen medicinára (ekkor 22 éves) Jövedécsi Andrással egyszerre, aki theológus és 25 éves. 1677 szeptember 13-án jött haza (Fasc. II. 347), okt. 23-án lektornak választják (Fasc. II. 348.), beiktatásán ékes beszédet tartott. A Fasc. írója erről a napról feljegyzi, hogy a pestis terjedni kezdett. 1683 november 4-én hosszas betegség után meghalt.

44. *Almási Gergely Mihály*. Született Almáson 1654 jan. 11-én. Kolozsvárt végezvén tanulmányait 1678 április 23-án szeniornak választják (Fasc. II. 355.). 1679 február 10-én magyar kollaborator (Fasc. II. 367.). 1680 aug. 15-én mint szenior és a szintaxisták preceptora Guzoviussal külföldre indul (Fasc. II. 375.). 1680 október 23-án beiratkozik a leideni egyetemre (Prot. Egyh. és Isk. Lap, 1888. 438. l.). 1682 november 21-én visszaérkezik (Fasc. II. 385.), dec. 3-án lektornak magno cum applausu et pompa introducitur (Fasc. II. 385.). 1684 február 2-án házasodik, veszi Pápai Zsigmond leányát, Zsófiát. A magyar cétus tálat, a szász kancsót adott ajándékba, azonkívül két képet, melyekért a festőnek 3 frtot fizettek (Fasc. II. 393.). 1692 nov. 20-án a szabédi zsinaton püspöknek választották. Ez év dec. 6-án neje meghalván, 1693 március 3-án nőül vette Csegezi Ilonát. Ettől elvált s 1707-ben harmadszor házasodott, nőül vevén Mátéfi Annát. Meghalt 1724 március 23-án, temették 26-án.

Az ő püspöksége alatt vesztítettük el három iskolánkat és három templomunkat Kolozsvárt és nyertük vissza a háromszéki eklézsiák püspöki látogatását.

Munkái: *Disciplina ecclesiastica. In usum ecclesiarum Unitariarum in Transilvania dispersarum conscripta. Claudio-poli, 1694.* — Könyörgéseit kiadta 1695. U. o. — Isteni dicséretetek. Imádságok és vigasztaló énekek. Melyek most ujabban jó rendben vétettek, U. o. 1697 (névtelenül). — *In exequiis defunctorum canendae. Halott temetéskor való énekek. U. o. 1697 (névtelenül).* — *Tractatus aliquot succincti. In generatione Christi. De libero arbitrio. — De iustificatione cum annexis. U. o. 1702 (névtelenül).* — Kiadta a Koncz Boldizsár által írt katechezist, vezette a Horváth Ferenc által írt *Apologia fratrum unitariorum* c. könyv kinyomtatását. Könyörgést és egyházi beszédet sokat írt, de ezek kéziratban maradtak.⁸⁴

45. *Guzovius Hieronymus*. 1680 aug. 15-én, mint az etimológisták preceptora Almási Mihály szeniorral, a szintaktika osztály preceptorával együtt külföldre ment (Fasc. II. 375.), az Odera melletti Frankfurt egyetemére. 1684 április 17-én lektor-

⁸⁴ V. ö. Szinnyei: Magyar írók élete és munkái. Egyetemes magyar enciklopédia, II. 89; Székely Sándor: Unitaria vallás tört., 144, 168, 187.

nak iktatják be (Fasc. II. 395.). 1685 január 16-án nőül vette a néhai Melander doktor leányát, Katát. A főnök feljegyzi, hogy ezen a menyegzőn nem énekeltek menyegzői dal s nem kaptak ajándékokat, mert nem olyan volt, amilyent „a többi keresztények között” szokás tartani, hanem a konzisztóriumot, az espereseket s másokat Jövedécsi rektor házához meghívták s egy kis reggelivel „sine sumptu sponsi” el volt intézve a dolog (Fasc. II. 406.). 1685 szeptember 16-án meghalt s 19-én temették (Fasc. II. 418.). Guzovius a Fasc. írója szerint „optimae eruditionis domicilium” volt.

46. *Linczeg Ferenc* 1684-ben ment külföldre (Fasc. II. 397.). 1686 március 23-án megnősült (Fasc. II. 422.), mely alkalommal a szenior csoportja üdvözölte s 3 frt 72 drt kapott. Uzoni-Fosztó (II. 227.) és Székely Sándor (id. 158.) is a lektorok között sorolja fel: de a Fasc. írója csak „egregius juvenis”-nek mondja, holott a lektorok címe clarissimus volt s minthogy működéséről semmi adatot felkutatnom nem sikerült, nem bizonyos, hogy valóban lektor volt-e.

47. *Régeni Mihály*. Kolozsvári születésű, szász nemzeli-ségű. Mint az etimológisták kollaboratora 1684 aug. 23-án indul az eklézsiától küldve, de saját költségén külföldre Németországba. 1690 jan. 27-én érkezik haza Kolozsvári Pállal egyszerre. (Fasc. II. 469.) 1690 febr. 15-én ünnepélyesen megtörténik a beiktatása nagy közönség s „ellenfeleink” vezető embereinek, igazgatójának és tanulóinak is, jelenlétében. A plebánus elegáns rövid beszédben lemond a rektorságról s átadja azt Kolozsvári D. Pálnak, kinek beszédje: *De conservatione sui*. Régeni beszédje: *De cultu rationali in Deum*. Dombai Jánosé: *De bona institutione reipublicae*. Hévízié: *De certitudine novi Testamenti*. Az ünnepély legalább három óra hosszat tartott, jegyzi meg a főnök. Ez időben az ügyek élén állottak: Bedő Pál püspök, Jövedécsi András plebánus, Ajtai Mihály magyar, Schyrmer János szász pap. *Lektor volt egyedül Almási Mihály*. (Fasc. II. 469.) Aug. 30-án megházasodott, mikor a cétus ajándékot adott neki. (Fasc. II. 480.) Beiktatása után alig telt el egy néhány nap, az apostasia vádját emelték ellene a kolozsvári konzisztóriumban. (Uzoni II. 226—227.) Az a vád ellene, hogy a *bevett unitárius vallást* szóval, neve változtatásával, az ellen való könyv írásával megváltoztatta, addig szolgálatba nem vétetik fel, míg a „szent consistorium és a representativa ecclesia” előtt mindazt, amit szólt és írt, vissza nem vonja s keze írását adja, hogy az egyházi fegyelemnek magát aláveti s mindezekről bona fide reversalist ad. A reversalisban ezekre a pontokra kell felelni: 1. Külföldön a lutheranusokhoz tudva és akarva, a józan ész és lelkiismeret szavára ment-e

át? 2. Ezt a keresztséget neve aláírásával ma elismeri-e? 3. *Oeconomia partae per Christum redemptionis* c. könyvét szükségből, de lelkiismerete ellenére írta és adta ki? 4. A konzisztórium és a *repraes. ecclesia* előtt kész-e mindent jó lelkiismerettel visszavonni? 5. Megigéri-e, hogy semmit sem fog újítani sem titkon, sem nyíltan a konzisztórium tudta és beleegyezése nélkül? 6. Aláírja-e jó lelkiismerettel minden képmutatás nélkül a keresztény unitárius tant minden részében? 7. Aláveti-e magát az egyházi fegyelemnek? 8. Nem adós-e külföldi egyházaknak? 9. Külföldről titokban és lopva jött-e haza? Ezekről nyilatkozzék röviden írásban, azután a konzisztórium és a *repraesent. ecclesia* előtt nyíltan és őszintén minden kétértelműség nélkül jelentse ki előszóval engedelmességét; azután vonjon vissza mindent, amit az unitárius vallás és saját lelkiismerete ellen mondott és tett. Ezeket Régeni február 5-én aláírta és saját pecsétjével megerősítette.

Benkő (Transsilvania II. 408.) azt mondja róla, hogy Kolozsvárt született, az unitárius vallásban nevedett, Drezdában tanult az egyetemen, hol született hitét elhagyta.

Munkái: *Summaria dissertatio de oeconomia redemptionis nostrae per Christum partae, ubi praecipue controversiae inter nos et unitarios (vulgo socinianos) circa peccatum originale, personam et officia Christi, causam mortis ejus et satisfactionem strictim et dilucide pertractantur, sententia orthodoxa solidis argumentis stabilitur, unitariorum vero opinio candide refutatur per P. Michaellem Rhegenium, N. A. Claudiopoli Transylvanor. olim quidem unitariorum religioni, nunc vero ev. lutheranae addictum. Lipsiae, 1688. — Excellentissimi ac Clarissimi Johannis Klaubergii . . . physica contracta. U. o. 1689. A könyv végén három értekezés: De mundi unitate. De Fontium origine. Axioma. Omnis natura est conservatrix sui. — Johannis Claubergii Specimen logicae Cartesianae. U. o. 1689.*

48. *Hévízi Mihály*. Az oratoria classis preceptora 1687 aug. 25-én Dombai Osvát Jánossal együtt ment külföldre (Fasc. II. 437.). Betegen jött haza 1689 dec. 21-én (Fasc. II. 468.). 1690 február 15-én iktatták be Kolozsvárral, Régenivel és Dombaival együtt. Beszédje: *De certitudine novi Testamenti*. 1691 március 6-án házasodik nagy pompával és vendégeskedéssel. A cétus 2 frt 42 dr.-ral vett tálat ajándékoz. (Fasc. II. 493.), 1691 szeptember 11-én halt meg; 14-én temették. Konciót tartott felette a püspök, orációt Dombai. A diákok temetési verseket írtak, melyeket neje költségén kinyomattak. (Fasc. II. 509.).

49. *Dombói Osvát János*, a poésis preceptora együtt ment külföldre Hévízivel. A kollégium könyvtárában van egy *Dictata in Svetonium* című jegyzete, melyet Leidenben készített Gro-

novius Jakab, a történelem és görög nyelv tanára diktálása után. Gondosan írt jegyzet, melyben 1689 április 1-én feljegyzi, hogy a tanár a húsvéti ünnepekre fériát adott, neki azonban, amint reméli — örökre. 1689 december 23-án jött haza, szintén betegen. Egyszerre is iktatták őket 1690 febr. 15-én. Beszédje: *De bona institutione reipublicae*. 1691 január 18-án Torockón eljegyzi Literati Pákei Dániel leányát, Zsuzsát (Fasc. II. 489.). Május 14-én volt a lakodalom Torockón, hova Dombóit 22 lovas kísérte; 16-án hazajöttek és 17-én nagy pompával ülték meg a menyegzőt. A cétus 2 frt 75 dr. értékő kancsót (cantharus) adott ajándékkul, amiért 3 frt 93 drt kapott és Pákei Dánieltől a versekért 2 rfrtot. 1696-ban a szentpéteri eklézsia papja lett.

50. *Esserus Henrik*. Kmita Andrásné hozta magával 1693 decemberében. 1694 január 23-án nagy ünnepélyességgel iktatták be (Fasc. I. D. 8.). 1695 január 30-án elvette Dresler Márton leányát, Máriát. A menyegzőre mindkét nemzet cétusa meg volt híva. A magyar cétus egy tálat (2 frt 30 dr.) adott ajándékba. (Fasc. I. D. 28.). 1699 december 4-én titokban azalatt az ürügy alatt, hogy Tordára megy vásárba, Szebenbe szökött s ott átállván a luth. vallásra, „conrector” lett. Három évig volt az oratoria tanára, öt évig a szász unitárius eklézsia papja. A főnök leírván az esetet, hozzáteszi: Ne temere cuivis dextram injicias. (Fasc. III. 62.). Uzoni pedig (II. 228.) ezt mondja róla: „Rediit ad volutabrum. Desertor fidei, filii, uxorisque.”

51. *Kolozsi Márton*. Szeniorrá választják 1691 dec. 31-én (Fasc. II. 515.). Mint szenior 1692 április 3-án indul Szaniszló Istvánnal együtt külföldre (Fasc. II. 526.). 1692 szeptember 1-én mindketten a leideni egyetemen vannak beírva (Prot. Egyh. és Isk. Lap. 1888. 14. sz. 439. l.). 1695 szeptember 6-án érkeznek haza. Székfoglaló beszédje: *De laudibus linguae Graecae*. Meghalt 1698 március 19-én 34 éves korában. Temették 22-én. Konciót tartott felette Dombói, orációt Esserus Henrik latinul, melynek tárgya volt: *De scientia*. Holttestét a város kapujáig a primarius studiosusok vitték, a városon kívül polgárok a Monostor-utcában a Kmita-háztól. Két diák levett kalappal követte a testet. (Fasc. III. 29.).

52. *Szaniszló István*. 1690 jul. 6-án feljegyzi a főnök, hogy a nagy auditóriumot néhány hónap óta „császári búzával” töltötték meg s ezért tanításra nem használhatták. De májusban a rektor fáradozásai folytán kiürítették, kitakarították s jul. 6-án Szaniszló István úr (csak így: úr) a jelenlevőkhöz beszédet intézvén, felszentelték, megáldották, rendeltetésének visszaadták. (Fasc. II. 478.) Ebből Benczédi azt „gyaníja”, hogy már ekkor tanárnak tették. Nem helyes, mert 1692 jan. 24-én

választják meg akadémitának.⁸⁵ Ápr. 12-én, a Fasc. (II. 526.) szerint ápr. 3-án, indul külföldre Kolozsi Mártonnal, szept. 1-én beiratkozott a leideni egyetemre theológusnak. Ekkor 26 éves. 1695 aug. 22-én hazaérkezik (Fasc. I. D. 36.), szept. 6-án beiktatják a tanárságba. Beszédje: *De recta racionatione*. (Fasc. I. D. 37.) 1696 nov. 20-án nőül veszi Maurer Szőcs Bálint leányát, Katát. Erre meghívták a tanulók énekkarát, adtak egy 2 frt 30 dros tálat; énekükért kaptak 8 frt 23 drt. (Fasc. I. D. 62.) Sok híres ember temetésén tartott beszédet. Székely Sándor (158. l.) neki tulajdonítja a *Tractatus aliquot succensi de generatione Christi etc.* 1697. c. munkát. Búskomorság velt erőt rajta s 1704 jun. 13-án meghalt. 15-én temették a püspök és Pálfi Zsigmond. Egyetlen fia mesterséget tanult s vándorolni indult. A kolozsvári r. k. plebánia értesítvén Bécsben a Pazmaneum igazgatóját, hogy ez az áriánus ott van, a jezsuiták körülvették s addig nem engedték ki karmaik közül, míg 1730 május 1-én katolikussá nem lett. Azután Szombathelyen telepedett le, családot alapított. Márton nevű fiának volt a fia az 1869 márc. 13-án elhalt váradi r. k. püspök: Szaniszló Ferenc, akiben a tanár fiága ki is halt.⁸⁶

53. *Roscius Acatius Frigyes*. Kolozsvári Dimén Pál hozta magával, midőn Hollandiában segélygyűjtés végett tett útjából hazajött. (Fasc. III. 61.) Itt lett unitárius. 1699 febr. 10-én nagy ünnepséggel beiktatják. Beszédje: *De laude linguae Graecae*. Ennek lett a tanára az új iskolában. (Fasc. III. 46.) 1698 aug. 1-től szász káplán volt Schirmer János mellett. 1699 nov. 20-án titokban elszökött Kolozsvárról s unitárius hitét elhagyva, Szebenben lutheránus lett. (Fasc. II. 61.)

54. *Várfalvi Pálfi Zsigmond* 1690 ápr. 1-én frekventálni kezd (Fasc. II. 475.), május 1-én felszabadul s beiratik a diáki társaságba. (Fasc. II. 476.) 1696 dec. 31-től 1698 márc. 18-ig szenior volt. (Fasc. III. 1. és III. 28.) Ekkor külföldre indul s jun. 17-én Leidenben iratkozik be a filozófiára és a theológiára. Ekkor 24 éves. 1698—1701. években itt tanult, amint az általa hozott s a könyvtárnak adományozott könyvekbe sajátkezüleg beírt vásárlási évekből következtethető. Leidenben Burcher de Voldertől filozófiát (Cartesius 6. meditatioját: nihil est in intellectu stb.), fizikát (Euklides 6 könyvét), Perizonius Jakabtól Suetoniust és egyetemes történelmet, Zumbach Lothartól a Planetolabiumot; Franekerában Roelltől theológiai és metafizikai, Vitringától theológiai, Latonetól orvosi előadásokat,

⁸⁵ L. Szaniszló Zsigmond naplóját. Történelmi tár, 1890. 77., 97.

⁸⁶ Lapusznay Gyula Ágost: Tordai Szaniszló Ferenc váradi püspök. Nagyvárad, 1896.

Dakkerstől collegium casualét (véletlen balesetekről) hallgat, amint a kollégiumi könyvtárban levő vaskos, *Studia c.* kézirati jegyzeteiben olvasható. 1699 szept. 7-én Franekerában tanult. (Történelmi tár, 1886. 800. l.) Ily című könyv címlapjára: Jacobi Rohaulti tractatus physicus etc. de arte mechanica Amstelodami 1700, ez van írva: Sigismundus Pálfi Londini in Anglia 1701. Ebből látszik, hogy Angliában is volt s ezt a könyvet ott vette. 1702 jan. 14-én a nyilvános vizsgálatok befejezése után, „régí szokás szerint” iktattatott be (Fasc. III. 91—93.) lektornak. A főnök feljegyzése szerint olyan tisztelettel, „ut vix, imo ne vix quidem sperem in decursu centum annorum quemquam Clarissimorum professorum ita fuisse introductum”. Beiktató beszédje: *De regimine vitae hominis*. Mindenki megítélése szerint tudósan kidolgozva és szépen előadva. Hallgatóinak száma több volt 300-nál. Tiszteletből 6 diák, mint Görög-, Német-, Francia-, Lengyelország, Latium és Székelyország kiküldötte, mindenik saját nyelvén és hazai ruházatban ünnepélyesen üdvözölte. Székelyország humoros üdvözlését szó szerint be is írja a Fasciculusba.³⁷

1707 jun. 26-án pappá szentelték s jun. 28-án generalis notariussá választották.

Pálfi 1709 vége felé egy szervezeti törvényjavaslatot készít, mely kimondja, hogy papok és tanárok évenként lemondanak állásaikról s a konzisztórium intézkedik további állásukról. Ezt a javaslatot 1710 elején elfogadták. Az eklézsia közgyűlése 1710 jan. 14-én megmarasztja Pálfit „belső papságra”. 1711 jun. 30-i gyűlés tárgyalja a plebánus és püspöknek, mint az eklézsia zsinati követeknek jelentését, mely szerint alyafiságosan igen-igen kéri a zsinat, hogy „az mater eklézsia a scholában való tanítást jobb rendben tégye és t. Pálfi uramat állítsa be az scholában az t. ecclesia”. 1715 febr. 10. gyűlésen Pálfi és Keresztúri iránt „olyan beszélgetés lön, hogy ha közöttük lehetne fogyatkozás nélkül transpositio úgy, hogy Pálfi az scholában tanítson, Keresztúri pedig papi hivatalban, mely dolog végső decisioja halasztaték t. esperest úrnak idejövételére, akkoron jelen lévén t. kurátor urak patrónus uramékkal és az konzisztórium praesesével, úgy számvevő uramékkal, az mi jobb és hasznosabban leszen, legyen determinatio”. Nem kaptam további adatot arra, hogy ez a transpositio megtörtént-e, vagy nem s ha igen, mikor. Benczédi úgy sejtí, hogy nem. Erre enged következtetni az, hogy Agh István 1765-ben bevégzett egyháztörténelme 1718-ból csak Kolozsvári Dimén Pált, Keresztúrit és Szent-Ábrahámít említí tanárokul. Pálfi

³⁷ Ker. Magvető, 1897. 26. l.

belekerült abba a kellemetlen viszálykodásba is, amely Almási püspök és az igazgató között amiatt tört ki, mert a püspök nem nézte el az igazgató óramulasztásait s öccse házassági ügyében olyan szerepet játszott maga s játszattott el Pálfiival is, melyen a városi közvélemény megbotránkozott s melyért a püspök mindkettőnek hivatalától való felfüggesztését is kérte. A dolog nem került törésre, hanem békésen eligazított.

1720-ban az elhalt Dimén utódjaként az eklézsia egyik papja lett. 1724-ben Almási halála után püspöknek választották. Meghalt 1737 április 30-án 65 éves korában s május 5-én temették. (Fasc. IV. 568—569.) Április 30-án kelt végrendeletében (Fasc. IV. 579.) könyvtárát a kollégiumnak hagyta s ezzel megvetette alapját a mai könyvtárnak. Munkái: *Contio in exsequiis ill. Dni Ladislai Kun de Kál, sub hoc titulo: Jobb a hosszútűrő az erősnél és aki uralkodik ő indulatján, annál, aki várost vesz meg. Kolozsvár, 1733.* — Kéziratban: *Oratio funebris habita in funere spect. dni Ladislau Pekri. Declamata est oratio in Kutyalva 1697.* — *Conciones plurimae latinae 8. Centuriae; Formulae administrandi coenam Dominicam et formulae copulationis matrimonialis.* — Theologiai kézikönyvet is írt. Némelyek szerint P. Horváth Ferenc 1701-ben névtelenül kiadta. — Horváth Apológiáját magyarból latinra fordította. (Székely S. Unit. vall. tört. 169. 1.)

55. *Szent-Mihályfalvi Dávid.* A tordai iskolából jött s itt frekventálni kezdett 1694 április 24-én. 1699 július 22-től 1701 november 16-ig szenior volt. Ekkor külföldre ment. (Fasc. III. 89.) 1702-ben a leideni egyetemen beiratkozott filozófiára 25 éves korában. Neve „Statius Szentmihalifalvi“ formában hibásan van közölve. (Prot. Egyh. és Isk. Lap, 1888. 14. sz.) 1705 február 24-én a tanárságra beiktatták. Beszédje: *De praestantia animae.* (Fasc. III. 141.) 1710 májusában halt meg.

56. *Keresztúri Sámuel.* 1704-ben oratorok tanítója. 1705 május 2-től 1707 június 23-ig szenior; június 26-án Kolozsvárt szentpéteri pappá szenteltetett. (Fasc. IV. 40.) 1710 január 14-én eklézsiai gyűlés határozza: T. Keresztúri S. úr az scholában való tanításra hivattatik azon fizetésre, mely szokott járni Szent-Péterben; két leckét tanítson, a templomban is, mikor akar s kedve leszen hozza, taníthat; de nem olyan felosztás szerint, mint eddig volt, hogy az scholában fogatkozás ne legyen. Az 1711 január 19.-i gyűlés határozza róla: „logikát és oratoriát tanítson, vagy az mit jobb leszen, épületekre az ifjaknak“. „Hoc tempore rev. S. K. lector logicos salutatur, cuius industria etiam oratoria docetur. (Fasc. IV. 95.) 1711 július 7-én indult Tasitzkyhoz az általa hagyományozott pénz elhozására. Koródig elkisérték: a rektor, Pálfi Zsigmond, Handsáros János, Debre-

czeni J. Pál és Komjátszegi János. (Fasc. IV. 107.) Ezen útjában járt akadémiákon is. 1711 október 5-én az Odera melletti Frankfurt egyetemére iratkozott be. 1712 február 16-án hazakerkezett, március 3-án beiktatták. Beszédje: *De beneficii qualitatibus*. (Fasc. IV. 117.) Tanított fizikát, etikát, bibliamagyarázatot. Pálfinál már láttuk, hogy az eklézsia 1715 februári gyűlése őket állásaikban meg akarja cserélni, hogy Keresztúri papi hivatalt viseljen. Benczédi azonban valószínűnek tartja, hogy megmaradott a lektorságban. 1716 márc. 30—31-én a piaci templom elvételekor sokat szenvedett a német katonáktól. Uzoni beszéli, hogy félelmében egy kéményben bujt el, ahol reá akadtak, saját könyveiből tüzet raktak alája s úgy füstölték le. Úgy összeverték, hogy egész életére nyomorék maradt. Miután 1718-ban a kollégiumot és a quartát is elfoglalták s a leszegényedett eklézsia nem tudta fizetni a tanárokat, 1717 dec. 14-én papnak ment Tordára. E napon tiltatott meg a pestis miatt a templomozás (Fasc. IV. 234.). Virmond Hugo Damián gróf mindenféle ígérekkel csábítgatva, a katolikus hitre akarta téríteni. De ő állandóan azt kérdezte: örök életet adsz-e? 1721 nov. 22-én itt is elfoglalták a templomot. Ő pedig elbetegesedvén, visszajött Kolozsvárra 1724-ben. 1725 jan. 7-én tartott eklézsiái gyűlés jelenti a püspöknek, hogy Keresztúrit elfogadja papnak, ha kötelezi magát, hogy nem iszik és hallgatóival nem veszekedik. 1726 nov. 14-én halt meg, az eklézsia költségén temették. Szent-Ábrahámi mondott felette latin orációt.

Korának egyik legkitűnőbb szónoka volt.

Munkái: Az örökkévalóságnak három postái. (Kmita Andrásné felett) Kolozsvár, 1704. Ambrosia. Pécsi András özvegye felett. U. o. 1712. Kéziratban: Oratio funebris Gyerőfi László felett, 1705. Zsuki Mária felett, 1705. Hosszu Margit felett. 1706. Notae in historiam Justini multis exemplis, fabulis, similitudinibus... illustratae. Beszédok, könyörgések, halotti beszédok, mind magyarul. Egyik beszédjének (P. Horváth özvegye felett) csak a címe maradt fenn. (Ker Magvető, 1886. 339. l.). Apostolok cselekedeteire írt kritikai magyarázatok. Előszavából kitűnik — mondja Benczédi — hogy mint a filozófia doktora jött haza Frenequerából.

57. *Vissovatius András*. Lengyel származású. A lengyel és magyar eklézsia költségén külföldre ment egyetemre (Fasc. IV. 119.), de egyben azért is, hogy a Tasitzki által hagyományozott pénzt megszerezze. 1712 ápr. 27-én indult s 10 év múlva 1722 jan. 23-án jött vissza (Fasc. IV. 277.), de pénz nélkül. Fennléte alatt több akadémián tanult, Belgiumban is. A kolozsvári lengyel unitárius eklézsia papja lett, de lektor is volt. A Fasc. (IV. 367.) írója szerint 1726 május 4-én kezdi koz-

mografiai előadásait. De valószínűen már azelőtt is tanított, mert a szenior ápr. 4-i (Fasc. IV. 365.) választása alkalmával clarissimusnak írják. 1724 jan. 25-én nősült, feleségül vette Rázmán Krisztinat (Fasc. IV. 313.). Meghalt 1735-ben, dec. 17-én (Fasc. IV. 537.) temették.

58. *Gejza János*. A Gejzanovics-család őse a lengyel unitáriusoknak Lengyelországból való kiűzése után 1660-ban valószínűleg mint pap jött volt be. Egy G. Ádámot 1674 junius 10-én a dicsőszentmártoni zsinaton szenteltek kolozsvári lengyel pappá s Benczédi szerint ennek volt fia vagy testvére (?) János, 1692 óta bethleni unitárius pap. Innen Kolozsvárra vittek a lengyel eklézsia papjának s két évi szolgálat után 1710-ben meghalt.

Ennek fiai: Sándor homoródalmási pap és János doktor és tanár. *János (I.)* 1713 jun. 8-án lett Kolozsváron szekundánus, 1714 nov. 10-én elbúcsúzott a szekundániától s tógás diák lett. 1720 jun. 10-től 1726 márc. 27-ig szenior és retorok tanítója, de tanított a diákoknak logikát, metafizikát és zsidót is s így nagy segítségére volt Szent-Ábraháminak, aki egyedül volt a kollégium tanára. 1726 márc. 27-én a kollégiumból kibúcsúzott. 1726 augusztusában indult külföldi akadémiákra a lengyel és magyar eklézsia közös költségén. 1729 dec. 5-én érkezett haza. 1730 márc. 26-án az eklézsia gyűlésében olvassák az unitárius főurak levelét, melyben kéri az eklézsiát, hogy G. Jánost Szent-Ábrahámi könnyítésére introdukálja lektorságra, fele fizetését vállalja el, másik felét a státus hordozza. Az eklézsia azt válaszolja, hogy a státus gondoskodjék az egész fizetésről, mert az eklézsia nem teheti. Különben valami hivatalra szándékszik alkalmazni. De addig ne iktassák be, míg meg nem határozzák, kitől mennyi fizetése lesz. Időközben megegyezhettek, mert 1730 dec. 17-én a státus részéről Kmita János, az eklézsia részéről Gyergyai Pál meghívják a lektorságra. Vállalkozik, de panaszol a papokra s a beiktatást új évre kéri halasztani. Rhédei Ádám betege miatt csak febr. közepén jöhetett haza. 1731 febr. 21-én a státus részéről ifj. Simon János, az eklézsia részéről Hunyadi Ferenc kéri, hogy „álljon hivatala mellé, melyre igérte magát cum omni demissione”. 1731 márc. 31-én introdukáltatik pertraktálván *de Marte et arte*, Marsot moraliter applicálván ad Studia (Fasc. IV. 427.). „Munkás oratio volt, meg kell vallani”, jegyzi meg Gyergyai Pál, az eklézsia jegyzője. (Benczédi kézírati colligatumában). Nemcsak jeles tanár, hanem keresett orvos is volt. Meghalt 1734 május 12-én, mint a filozófia tanára nőtlenül és fiatalon. Uzoni (II. 788.) azt írja róla, hogy közhit szerint a jezsuiták mérgezték meg. Kénosi Tősér János következő műveit említi: *De summo cognitionis*

humanae principio. Kézirat. — Historia philosophia. Kézirat. — Notae in summarium Rechenbergianum sive si ita placet: Hist. Eccles. — Contio super funere spectabilis Ladislai Suki de eadem Senioris, quam multis auditoribus existentibus declamavit in Felső Suk in Aula.

59. *Pálfi Benjámín*. Bölönben született. 1728 szept. 4-én lett szekundánus, 1731 márc. 17-én tógás diák, 1734 nov. 3-án a poezis preceptora, 1736 május 13-án szenior. Főembereink, főleg Vargyasi Daniel Ferenc kir. táblai bíró költségén, kinek tanulása alatt is alumnusa volt, külföldre indult 1736 aug. 24-én (Fasc. IV. 549—50.). Uzoni-Fosztó szerint a kiválasztásnál nem a köz, hanem a magánérdek döntött. A leideni egyetemen tanult (Prot. Egyh. és Isk. Lap 1888. 440.). 1740 okt. 9-én jött haza (Fasc. IV. 618). 1741 július 8-án iktatták be a nyelvek és mathezis tanárának (Fasc. IV. 629.). 1742. ápr. 17-én házasodott, nőül vevén Szent-Ábrahámi püspök leányát, Sárát. A cétus menyegzői irattal és 4 tányérral kedveskedett neki. Az 1742 évi pestis idején Aghgal együtt Bölönbe vonultak meg s ott tanították a vidékről összegyűjtött tanulóknak az aritmetikát, poezist, oratoriát, logikát és a Szent-Ábrahámi ú. n. Synopsisát. 1743 május 20-án jöttek haza. 1748. jun.-ában a felsőrákosi zsinaton papnak szentelték. A papjelöltek vizsgáló elnöke volt az 1744, 1748, 1750, 1753, 1755, 1756. években tartott zsinatokon. Mikor Szent-Ábrahámi halála után Aghot püspöknek választották, ő főjegyző lett. Hosszas betegeskedés után 1771 május 28-án halt meg (Fasc. VI. 52.). Jun. 2-án temették Fejérvári Sámuel és Almási Ádám kövendi pap. Halála után csak két tanár maradt: Agh és Fejérvári. Az 1772 jan. 18. Főtanács tárgyai közül a filológiát a püspöknek, a mathezist Fejérvárinak osztotta ki, fizetését is arányosan megosztotta, de csak amennyiben a jövedelemből kitelik, míg Lázár és Nagy György hazajönek. Uzoni szerint képzett tanár, de nem pontos és kötelességtudó. Élete vége felé ivásnak adta magát s még könyveit is eladogatta.

60. *Fejérvári Sámuel*. Született Kolozsvárt. Iskoláit itt végezte, 1738. jun. 14-én lett szekundánus, 1741 szept. 16-án frekventálni kezd s okt. 14-én tógás diák lesz. (Fasc. IV. 631.), 1742 ápr. 28-án felszabadul a noviciátusból. 1743 jun. 15-én thekarius lett. 1747 ápr. 5-én ünnepélyesen kibúcsuzván, Szebenbe ment német nyelvet tanulni s az unitárius uraknak a dietán prédikálni. 1749-ben külföldre ment. Okt. 23-án a leideni egyetemen van beírva, mint 28 éves bölcsészeti-hallgató (Prot. Egyh. és Isk. Lap, 1888. 14. sz. 440.). 1751-ben hazajött. Felszentelték 1752 jun. 17-én a bágyoni zsinaton. Ugyanakkor a papjelöltek vizsgáló-bizottsági praesese. 1758. dec. 13-án — Szent-

Abrahámi ez év márc. 30-án halt meg — philologiae profeszszornak iktatták be nagy közönség jelenlétében (Fasc. V. 186.). 1759 jan. 5-én kezdette tanítani a zsidó nyelvet (Fasc. V. 188.). Ez évben a Főtanács rendezvén a fizetéseket, az övét, mivel pap is, 40 mfrt s 40 véka búzában állapította meg, mert csak egy órát tanít naponként. Mikor Nagy György 1776 júliusban külföldről hazajött, Fejérvári kimaradt a tanárságból, de Nagy György katholizálván, 1777 szept. 20-tól megint ő vette át a zsidó és görög nyelv tanítását. Meghalt 1781 áprilásában, mint „a keleti nyelvek tanára s a német nyelv praesese“.

Munkái: Magyar grammatika latinul. — Zsidó grammatika, szintén latinul — Közönséges predikációk 12 vaskos kötetben. Mind kéziratban.

61. *Nagy György*. Nagy István felsőrákosi pap fia. 1764 nov. 3-án lett szekundánus, 1765 febr. 16-án veteránus, 1766 febr. 14-én tógás diák. Úgy látszik, beteg volt, mert márc. 17-én hazament s csak aug. 31-én jött vissza. 1771-ben akadémiára választják. Lázár Istvánnal együtt az útiköltséget peregrinálással gyűjtötték össze. 1771 okt. 19-én írta alá a kötelezvényt. Nov. 1-én indult Bécsbe. 1776 ápr. 6-án jött haza. 4 évet és 5 hónapot töltött Bécsben s az alatt írt és ki is nyomtatott Bécsben egy német grammatikát. 1776 jun. 16-án a homoród-szentmártoni zsinat határozta, hogy a professzorságra introdukáltassék; fizetése legyen 100 mfrt s 80 véka búza. De minthogy a búza csak adakozásból van s nem elég arra, hogy 4 professzornak kiteljék; és classis sem lévén, hol 4 profeszszor taníthasson, azért Fejérvári Sámuel helyett, ki mint pap szép fizetést kap és aki 1758-ban professzorságra csak feltételesen alkalmaztatott, tanítson zsidót, görögöt és német nyelvet annál is inkább, mert 4 professzornak elég órát sem adhatni. (Gen. Cons. jkönyv II. 424. 425.). Ugyanakkor konzisztornak is felesküszik. Szept. 20-án kezdte a német nyelvet a maga nyelvtana alapján tanítani. (Fasc. VI. 127.). Mikor hazaérkezett, sok adóssága volt, úgy hogy az 1777. évi Főtanács (jkönyv II. 432.) még 100 frtot szavazott meg számára. Egy évi tanítás után 1777 június 12-én Bécsbe ment, július 26-án r. katholikussá lett. Erdélybe visszajövén, Abrudbányán városi szenátor-nak erőszakkal megtették. Ekkor nőül vette azt a német dámát, akit a Mária Terézia mindenütt működő intrikája még tanuló korában megtérítésére használt. Apostásiája után Fejérvári vette át a zsidó és görög nyelv tanítását.

62. *Gejza József*. Atyja Sándor, előbb mester Derzsben, később (1730—1762) pap Homoródalmáson és köri jegyző. 1768 szeptemberében szenior s mint ilyen kezdi a Fasc. VI. kötetét. 1769 március 21-én kibúcsuzik (beszédjét l. Fasc. VI.

38—40 l.). Utódja „longe conditus“-nak mondja. Előbb Tordán rektor, azután Torockón. Fosztó-Uzoninál a 18. század kolozsvári papjai c. fejezet alatt ennyi van róla: 1781 szeptemberében eljő és fungálni kezd, zsidót, görögöt is tanít amellet és meghal 1782 ben. A szenior 1782 januárjában a Fasciculust így kezdi (VI. 237. l.): Cujus et prima aurora infausta luctuosa, siquidem virum mirabili doctrina ac peritia instructum adornatum et per omnes fere orbis terras celebratissimum, insignem Josephum Geza mors nobis eripuit. O virum cicno et phoenice rariorem! O pastorem gemma pretiosissima cariorem. O suavissimum et luculentissimum splendidissimum sydus nostrum! O philologiae professorem celeberrimum, nec uno nomine dignissimum. O maestissimum anni novi primum diem! Dii meliora! Jan. 13-án temelik Kovács Tamás és Lázár István (Fasc. VI, 238. l.). Még mint 22 éves ifjú lefordította Derzsi Istvánnak Tractatus Diacriticus c. a 18. században híres kézírati munkáját, mely a keresztény hitelveket vetélkedés alakjában fejtegette. Teljes címe: Magyar Diacrisis, vagy az Isten s isteni dolgok felől elmésen s fontos ítélettételekkel értekező munkácska, mely is magában foglalja az Erdélyországi négy bevett vallásoknak fővebb cikkelyeit s fundamentumait. Készítetett pedig azok kedvéért, kiknek vagy nagyobb könyveik nincsenek, melyekből ezeket kitanolják, vagy talán kevesebb idejük, mintsem ezeknek a nagyobb könyvekből való kiforgatására kívántatnék, Derzsi István által. Deákból magyarra fordítottatott Gejza József által, aetatis 22. az 1764. esztendőnek fogytán. E fordításnak Gáspár Sámueltól 1776-ban „in illustr. Colleg. Unitariorum Claudiaco diebus Maji készült példánya első levelén egy egykoru vers olvasható, mely Gejzáról így szól:

*Tudós Gejza József magyarul formálta
S evvel szíveinket megvidámította.
Kérjük azért reá Istennek áldását,
Nyavalyásságából nyerje gyógyulását;
Hogy ne szánja tőlünk többször is munkáját,
Holta után vegye élet koronáját.⁸⁸*

Munkái: *Eleven temetség*. Gyászbeszéd Aranyosrákosi Filep Erzsébet felett. Kolozsvár, 1767. Szerzője: A kolozsvári unitárius kollégiumban logikát tanító ifjú. — *Halottak ünnepe hamvas szombat*. Dési Judith felett. Kolozsvár, 1770. (Agh

⁸⁸ Kanyaró F.: Gejza József emlékezete. Ker. Magvető. 1899. 57. l. E kézírati mű Sebes Pál torockói rektortól került be a könyvtárba. Meg van a gyulafehérvári Battyáni könyvtárban is.

István Szívben elrejtett ember c. halotti beszédje végén). És Pozsonyban, 1785. — Unitárius énekeskönyvet is adott ki, olvassuk Szinnyei Magyar Írók Élete és Munkáiban. *Egy kötet prédikációja* a székelykeresztúri unitárius gimnázium könyvtárában. A kolozsvári kollégium könyvtárában (Kéziratok 122. jegy alatt): *Sacrarum dissertationum ad Christi fideles passim habitatum Tomus V.*, quas ipsas, dum in scelera projectus corrigit, spe sua dejectus erigit, erudit indoctus, vult oblectare doctos, monet, instigat, hortatur, dehortatur, etc. voce viva proposuit suis, Josephus Gejza, Thordensium prius, mox Unitariorum Thoroczkensium praedicator. 1771—1780 jul. 16.

Egy másik kötet beszédje (Kéziratok 502. jegy alatt) melyben első beiktató értekezése: *Oratio inauguralia ad Professoratum*. A görög és zsidó szöveg magyarázata közben egy néhány hibás olvasásra mutat rá s ebből levonja a tanulságokat. A magyarázónak nagyon szemesnek kell lennie, nemcsak két szemre van szüksége. Aztán legyen agilis, fáradhatatlan kezű a görög és zsidó jellemek rajzában és nézeteiben, hogy annál jobban megtapadjanak az emlékezetben. A lexikonok forgatásában is, melyek a filológusok „erdői”, „halakkal telt vivariumok”. Aztán rest lábakra van szüksége, hogy ne sokat sétáljon, mulasson, kirándulásokat tegyen, hanem múzeumokban, könyvtárakban üljön. Ami háromszor-négyszer nem sikerült, csak az oktalanság kísérli meg ötödik-hatodikszer. A filológusnál ez az oktalanság a legszükségesebb.

63. *Csikfalvi Márkos György*. 1776-ban a poézis preceptor, 1780 elején szenior. Szabó Sámuellel és Kozma Mihállyal együtt engedélyt nyertek arra, hogy az 1780 januári gen. konzisztórium előtt az egész metafizikából nyilvános disputációt álljanak Lázár elnöklete alatt. Január 19-én d. e. 9—12-ig „igen dicséretesen és cum applausu totius consistorii generalis folytatták az egész metafizikából concinnált bizonyos számú téziseknek defenzióját”, úgy, hogy „ezért ezen ő dicséretesen véghezvitt specimenek pro exemplo dehinc ab aliis etiam pari passu sequendo ac imitando improtokolláltatni is parancsolta”. Ez a Főtanács rendelte Torockóra rektornak. A következő évi zsinat Pákeivel együtt akadémitának választotta s rendelte, hogy jelenjenek meg előtte, kötelezzék magukat a kondíciókra, induljanak a pátrónusokhoz és eklézsiákba a költséget összegyűjteni s azután menjenek Bécsbe.

1781 szept. 28-án indult Bécsbe, innen 1783 októberében Göttingiába, 1784 karácsony szombatjára érkezett haza. 1785 január 15-én iktatták be a keleti nyelvek tanárává. Tanította a zsidót, ószövetségi hermeneutikát, görögöt, németet, a filozófia némely részeit, algebrát s egyebeket is. Kovácsi Tamás

halála után előbb a fél, azután az egész papságot is vállalnia kellett, mit 1811-ig folytatott. Ekkor többszöri kérés után a papságtól felmentették. 1785-től a repr. és Főtanács tagja. A kolozsi kör jegyzője volt 4 évig. Megházasodott 1785 július 19-én, nőül vevén Fejérvári tanár leányát, Máriát. A konzisztórium rosszalta e házasságot. Ő maga feleségével „több esztendőig töltött gyászos életéről” beszél. Négy gyermeke volt. Önéletrajzát 1813 nov. 18-án azzal a kéressel adta át Körmöczi püspöknek, hogy adja be a levéltárba s jó keresztény módjára készült a halálra, mely nov. 26-án következett be. Theologiai álláspontja általánosságban azonos a Szent-Ábrahámiéval, kiegészítve és támogatva a német felvilágosodás vallásvédő gondolataival, a Leibniz és Wolff rendszerével. Egész törekvése az, hogy a Summa rendszerét a józan ész ítélőszéke előtt igazolja.

Munkái: — *Historia ecclesiastica*. Kézirat. Leírta Aranyosrákosi Székely István, a püspök atyja. 1784. — *Az ó-testamentumi eklézsiának hirtóriája*. 1804. Kézirat. Leírta Sebes Pál, amint tréfásan írja a címlapon: Nyomtatott a Sebes Pál typographiájában. — *Hittudomány*. Leírta Márkos Elek 1806/7. *Keresztény dogmatika theologia*, avagy hittudomány az unitáriusoknak értelmek szerint. 1805. Leírta Jánosi Sándor, 1806. — *Homiletika*, vagyis a szent gyülekezetben tartandó folyóbeszéd (predikáció) jó móddal való elkészítésének s illendően lehető elmondattatásának módjáról való rövid és csak kezdő Rajzolat, mely a papi hivatalra készülő ifjúság számára irattatott. 1804. Leírta Kissárosi Sebes Pál, 1809. — *Compendium historiae ecclesiasticae novi foederis seu testamenti exhibitum per Clarissimum G. M. S. S. theologiae doctorem*. Úgy látszik, írt egy polemica theológiát is, mert a *Dogmatica theologia* 35. és 45. lapján a naturalisták és deisták elleni cáfolat olvasása végett oda utasítja hallgatóit. Ezekon kívül írt könyörgéseket, prédikációkat és orációkat; utóbbiak közül egy, a Henter István felett tartott, nyomtatásban is megjelent.

64. *Csókfalvi Nagy Zsigmond*, 1785-ben a német klasszis preceptora. Ez év nyarára Szebenbe ment német szóra. 1786 májusában szenior. Az 1788. évi várfalvi zsinat akademitának választja. Okt. 2-án indult. 3 és fél évet töltött a bécsi és göttingai egyetemeken. 1792 febr. 18-án érkezett haza. Eleinte csak papságra készült, de minthogy hazulról azt az utasítást kapta, hogy tanárságra készüljön, megváltoztatta szándékát. „noha még gondolni sem mert soha arra, hogy tanár legyen”. Fájdalmas dolog külföldről a püspökhöz és konzisztóriumhoz írt s a levéltárban megőrzött leveleit olvasni. Vezető akkord bennük a pénztelenség, az adósság, a koplalás, a nincs, ami miatt majd „éhel hal” s tanulmányait sem tudja olyan sikerrel

folytatni, amint szeretné s lehetne, ha megvolna a szükséges költsége. Göttingába érkezve írja: „A bécsi physicum collegium az itt való előtt csak bujjék el” s hozzáteszi: bár Kolozsvárról egyenesen ide jött volna 1792. márc. 17-én Almási pap a kollégiumban bemutatja s 19-én tanítani kezdi a politikai geográfiát. Ugyanaz évben a dombói zsinaton felszentelik, konzisztornak választják. 1793 ápr. 8-án megnősült. 1798 jan. 29-én helyettes főjegyző lett s a repr. konzisztórium jegyzője. 1802 junius 7-én rendes főjegyzőnek választották. Meghalt 1811 október 22-én.

Gálfy József ismételten idézett levelében azt jegyezte fel róla, hogy podegrás volt, némelykor hetekig nem tartott órát, néha félévenként csak egyszer szólította fel diákjait feleletre s rájuk ripakodott, ha az ich-et ik-nek ejtették.

65. *Füzi János*. 1801-ben a parvisták köztanítója. Az 1802. évi torockói zsinat akadémitának választja. 1802 novemberében indult Bécsbe, itt tanult 1803 április 16-ig, innen Jenába ment, honnan 1805 november 9-én érkezett haza. Dec. 1-én (Fasc. IX. 14—30.) iktatták be tanárnak Molnossal együtt. Székfoglalójának tétele: *Az ember úgy született, hogy igazi emberré, tökéletes férfivá nevelhető. A tökéletes embernek két jellemvonása van: a tudás és erény.* Az 1824. évi főkonzisztórium az eklézsia kérelmére megengedte, hogy az elhalt Szász Mózes helyett a tanárság mellett legyen az eklézsia egyik papja. A másik Sylvester volt. A papságról 1830 október 3-án gyöngyösi lemondása miatt lemondott. Az 1832. évi nyárádszentlászlói zsinat öregsége okán nyugalomba küldötte. Meghalt 1833 okt. 6-án szélhűtésben. A templom alatti kriptában temették el. Felesége Gyergyai Krisztina volt. Egy korán elhalt fia és 3 leánya volt: Krisztina Ferenczi Mózesné, Borbára Kriza Jánosné és Eszter, Pap Alajos kuriai bíró felesége.

Gyöngyösi szerint derült, mosolygó arcú, szép termetű (= „szép unitárius diák” volt a neve) férfi volt; nyílt, őszinte beszéd, kellemesen csengő hang, előzékeny, megnyerő magatartás, világos értelem, találékony észjárás és vidám humor jellemezték. Mint tanár nyájasság, finom élcek, a bosszus hargagnak teljes hiánya, pártatlanság tünteti ki. Nyájas és közkedvelt egyénisége annál feltűnőbb, mert kortársa, igazgatója Molnos spártai szigorúságú volt, ki kemény fegyelmet tartott. Mint pap nem elragadó szónok, de tételeit filozófiai mélységgel elemezi s csak a műveltebb közönség értette meg Kant, Fichte és Schelling azok, akikre sokszor hivatkozik. Gálfy József meg azt írja róla, hogy „rest tanító volt, nem a felelőre nézett, hanem a stakaturára”, de kitűnő szónok, igen szép ember és mindenektől kedvelt. Maga írja Jenából, hogyha társaságban

volt, „orcán teljes pirossága — ami ezen a fonnyasztó földön ritkaság — szó nélkül nem igen maradott“.

Munkái: A valóságos ember képének két tővonásai. Ágoston Márton felett 1806. Kolozsvár. — A keresztény vallás igazi és belső valósága 1806 jun. 30-án a vargyasi zsinaton. U. o. 1807. — A gyenge nem erősítettése özv. Fejérvári Sámuelné Pákei Judith felett. 1808. — Ker. Mária. Tarcsafalvi Pálfi Mária Szentiványi Zsigmondné felett. U. o. 1808. — A bölcs ember szemléltetés formáltatásában és nagyságában Lázár István felett 1811 nov. 10-én. U. o. 1812. — Írt még: Erkölcstant (a kollégium könyvtárában, jegye: Kéz 771.) Leírta Sebes Pál 1807.

66. *Sylvester György* (1785—1829.). Tarcsafalván született. 1802-ben lett a keresztúri gimnáziumban tógás diák. Magántanítója Gyöngyösi István.³⁹ Tanulását Keresztúrt 1805-ben végezte. A fériákat több ízben Segesvárt töltötte a német nyelv megtanulása végett. Benczédi Gyöngyösinek ezt az adatát helytelenül vonja kétségbe, azt állítván, hogy németül Szebenben tanult meg 1808/9. iskolai évben, ahol Bruckenthal szász ispán fiának tanítója volt. Ha ez igaz volna, mondja Benczédi, akkor ez a székely gyerek korát száz évvel előzte volna meg, hiszen Ferenc császár nejének Erdélyben utazása alkalmával a mágnás asszonyok sem tudtak németül. Hát ez lehet. De az is igaz, hogy mióta József császár a német kötelező tanítását elrendelte, az iskolai Fasciculusokban többször látjuk, hogy egymásik diák a német szó megtanulására vakációkra szász városokba megy. Sőt megtörténik ez már Mária Terézia alatt is. 1803 szept.-ében kolozsvári tógás diák lett. 1810 szept.-étől 1811 május 10-ig az etimológisták praeceptora, ettől kezdve iskola-főnök és az orátorok preceptora 1812 ápr.-áig. Ez évi Főtanács (1812 jan. 4.) Székely Miklós mellé akadémiára választotta. Pünköszt szombatján Brassóban, hol „látás-hallás végett járt“, mint muszkakémet elfogták s 3 óráig ült. 1812 szept. 10-én indult akadémiára; okt. 20-án érkezett Bécsen, Prágán, Dresdán és Lipcsén keresztül Jenába. Itt volt 1813 okt.-ig, innen ment Göttingába, ahol Székely Miklóssal együtt lakott. Augusz- tinovicshoz (1814 szept. 7.) írja: miután apja márc. 18-án s akadémiára menetelének a püspökkel együtt főszközlője és legnagyobb földi jóltevője P. Horváth Miklós főgondnok is jun. 16-án meghalt, kitölt, vagyis félbeszakadt az ő akadémiai korszaka is.“ Nincs többé segítője. Pénzt kér, hogy haza indulhasson. 1814 nov. 21-én indult Bécsből haza. 1815 febr. 1-én köszöntött be. Székfoglaló értekezése: *Dissertatio inauguralis de dignitate et praestantia religionis*. Gálffy József azt írja róla,

³⁹ Emlékeimből. Unitárius Közlöny, 1890.

hogy kitűnő jó lelkű ember volt s tőle magától hallotta, hogy külföldön az akadémizans ifjaknak ő főzte vasárnaponként a káposztát, kínálta belőle a németet is, de ez nem fogadta el. Tanított teológiát, zsidót, görögöt, egyháztörténelmet. Egyetemi tanulmányai, tanszéke tekintetében Gyöngyösi és Benczédi között irodalmi vita fejlődött ki, melyet Székely Miklósnál már ismer tettem. Gyöngyösinél⁴⁰ olvassuk, mint Sylvester állítólagos nyilatkozatát: „nagyobb fáradsággal s több küzködéssel készülhetett e szakmájára, mint azelőtti minden tanulmányaira“.

Itt olvassuk Molnosnak egy nyilatkozatát, melyben szembeállítja Szász Mózesst és Sylvestert, mint papokat. Amaz már első fellépésével mint kitűnő szónok tűnik fel, de gyorsan lehanyatlik. Ez „*gyakorlat és előkészülés nélkül lépett fel*“, de kitartó erővel és bátorsággal gyorsan felemelkedett az elhívás tetőpontjáig. Ezek a nyilatkozatok, ha igazak, azt mutatnák, hogy Sylvester tényleg nem a theológiai tanszékre készült. Gyöngyösi arra is hivatkozik, hogy kezdetben szabadkozott tanári készületlenségével s már ekkor foglalkozott azzal, hogy minden tantárgyra külön szakerőket kell előkészíteni, ami ebben a korban egészen újszerű gondolat. Ezt mutatják 1812 december 7-ről Jénából a püspökhöz írt következő sorai: „Készületlenségemet leginkább abban találom, hogy zsidóul és görögül nem tudok, melynek oka a sorsom kimenetele iránt volt bizonytalanságom. Itt teológiát tanulni zsidó és görög nyelv nélkül annyi, mint háborút indítani költség nélkül. Szükségesnek tartanám, hogy az ezután kijövő ifjak ne sors szerint küldetődjenek ki, hanem különösen készitődjenek a kijövetelre, nemcsak hogy németül beszéljenek, de frantziávu (l), görögül és zsidóul is értsenek, mert különben itt is ezekre költeni kell s drága időt vesztegetni“. Ez megint amellet szól, hogy ő nem arra a tanszékre készült, amelyet elfoglalt. Óráit reggel 6-kor tartotta egy szál pislákoló faggyúgyertya mellett. Tanítványai nagy szeretettel és figyelemmel csüngtek ajkain. Szabadelvű, haladó szellemben beszélt a tiszta őskereszténységről, annak tiszta moraljáról, Jézus történelmi alakjáról. Gyöngyösinél is, Kővárynál is olvassuk, hogy ellenfeleink gyanusítani kezdték „az éjszakai tanárt“ a kiszívárgott eszmékért. Sylvester ezekre azzal felelt, hogy ő, az unitárius hittanár, unitárius theológusoknak mondja ezeket a terem néma falai között. Komolyságával, de bizalmatkelző jó szívével bálványozott tanára lett a diáki társaságnak, amely sokszor fordult hozzá közvetítésért a szigorú Molnos rendtartásával szemben. Gazdaságot is folytatott. A diákok örömmel mentek hozzá kerti és mezei mun-

⁴⁰ Emlékeimből. VIII. IX. Unitárius Közlöny, 1892.

kára. 1816 január 9-én a Főtanács második papnak nevezi ki Szász Mózes mellé. Ezelőtt ugyanis az eklézsiának két rendes papja volt, de a templomépítés s az 1811. évi devalváció annyira kimerítette, hogy egyik papját, Ferenczi Jánost 1815-ben visszabocsátotta Torockóra, ahonnan 1794-ben hozatta be. Barna képe, nehézkes mozgása, dörgő hangja nem nagyon ajánlták, mint papot. Ezért mondta róla Kovács Miklós püspök, kivel bizalmas jó barátságban élt, hogy őt nem nézni, hanem hallgatni kell. Mikor ő volt a soros, mindig tele volt a templom, többen más felekezetűek is. Mindig kidolgozott beszéddel lépett be a templomba, melyet aztán hallgatói rendszerint elkértek. A társadalomban nagy tekintélye volt, sok ismerőse a legkülönbözőbb részekből. 1816-ban a papszentelésen a keresztény vallás értelmét, eredetét és hasznát fejtegette. Jelígejét Herdertől veszi: Die erste und letzte Philosophie ist immer Religion gewesen. A vallás hasznát abban látja, hogy az emberi tehetségek kifejlődését segíti, az erkölcsi jóságot támogatja, hogy az ember az istenség földi képviselője lehessen. Három évvel később, 1818-ban a homoródoklándi zsinaton a papok felszentelése alkalmával a keresztény vallás méltóságáról értekezik. Mi a vallás? „Szent egybefoglaló pólusa a végesnek és végtelennek, záloga felsőbb eredetünknek és örökkévalóságunknak”. S mégis nehéz megmondani, hogy hasznot, vagy kárt tett-e többet? Mert világosságot is szórt szét, de akadályozta is tökéletességünket, „kárhóztatván a szent régiség mohos falain túl látni akarókat”. Szövetségeket is szerzett, felmelegítvén az érzést, de szakadásokat is csinált. Az emberi törekvések határát és útját nem lehet kimérni. Lám „Kant határvései is az ismerkedés mezején kiforgatódtak”. A vallási türelmetlenség értelmetlen, mert a ceremóniák a vallás lelkének csak a teste. Ezek száma változhatik „a pallérozódás állapotjához képest”. A vallás kérdését „úgy kell nézni, mint hit dolgát, nem mint tudományt”. Tudomány, hit, vélekedés különböző grádicsai az ismeretnek. A hit több, mint a vélekedés, „mert a bennünk levő isteni rész örök teremtménye, de kevesebb mint a tudomány. Az isten megfoghatatlan. A különböző külsőknek egy az igazsága: nemcsak tudóvá, hanem jóvá formálni a népet. A vallást egészen az élet megszentelésére kell fordítani. Mint pap helyesli Kant tanítását, t. i. a szentírást úgy kell magyarázni, hogy „azáltal erkölcsi miségünk gyámolítottassék”, de nem helyesli, mint exegeta, mert itt „nem szabad az író értelmét erőszakosan egyébre húzni”. 1827-ben a bágyoni zsinaton mondott beszédet⁴¹. Tárnya: „az isten egységéről.

⁴¹ Az isten egységéről. Ker. Mavető, 1861.

Jelszava megint Herdertől: „Unitarier in gutem Verstande müssen wir alle sein: denn die Lehre von einem Gott ist Grundstein des alten und neuen Testaments“. Kanthoz fordul s tőle kérdi, mit tart istenről? Gondolkodhatunk róla s hihetünk benne, de meg nem ismerhetjük. Azért minden, ami istenről az emberben van, az okos hit szüleménye. Az okosság és természet egy istent prédikálnak, a Szentírás egy istent tanít, a história egy istenre vezet. Az isten a természetben jelentette ki először magát s ennek tolmácsa a józan okosság. Az okosság az istenség földi vicéje, a természet a minden kijelentést megelőzőt originál, a kijelentés az okosság és természet mennyből jött tolmácsa, a história az emberi nem vezércsillaga. Ha ezek megcsalnak, bizhatik-e gyermek szülőibe, a tanítvány tanítójába, az utazó az út mellé állított vezérbe? „Nem lehet az isten egységéről való tudománynál igazabb“. Az isten egységéről való tudomány nap a vallások országában“.

1816 október 1-én elvette Végh Zsuzsát, gróf Esterházy gyalui gazdatisztjének leányát, aki egy év múlva meghalt. Másodszor is megházasodott, nőül vevén Frank-Kiss Zsuzsannát. Három élő leánya maradt. Meghalt 1839 május 14-én (Fasc. 7. 695.) Halálát hibás foghúzás s túlzásba vitt kötelességteljesítés okozta. Ágoston István főbíró, eklézsiái gondnok, státus pénztárnokának egyetlen fia temetésére hívták szolgálni akkor, mikor foghúzás miatt magas lázban feküdt. Nem gondolván betegségével, ment s állandó szélviharban végezte teendőjét. Azután hazament, lefeküdt s többé fel sem kelt. Temetése páratlanul impozáns volt. A templom zsufolásig megtelt. Fűzi mondott felette beszédet úgy, hogy az egész gyülekezet zokogott. A templom alatti kriptába temették.

Munkái az említetteken kívül: Két zsinati beszédek, Kolozsvár, 1821 és A beszédben és cselekedetben hatalmas pap. Szász Mózes felett, 1824.

67. Szabó Sámuel. Tanár volt 1830 szeptember 1-től 1832 szeptember 1-ig. Életrajzát I. Sándor János: A székelykeresztúri unitárius gimnázium történelme, Sz.-Keresztúr, 1896. 124—127. l.

68. Kriza János. 1811 június 28-án született Nagyajtán. Torockón, Székelykeresztúrt tanult, 1829-től a bölcsészeti tanfolyamot Kolozsvárt végezte, 1833—35-ig a ref. kollégiumban a jogi tanfolyamot. Egyik alapítója s első könyvtárnoka volt az olvasó társaságnak. Korán kezdett fordítani, verselni s költeményeiket Szentiváni Mihállyal együtt adták ki hetenként *Viola* és *Remény* cím alatt kéziratban. 1835-ben kolozsvári pappá választatván, Berlinbe ment s ott tanult 1837 nyaráig. Ekkor hazajött, de betegsége miatt csak egy év múlva kezdette meg papságát. 1839-ben szerkesztették és kiadták a *Reményt*. Ko-

moly férfi, de volt benne valami kedves és rokonszenves, amiért az ifjúság szerette: a kedély és érzület nemessége és gyermeki naivsága. Úttörő munkás a diákság körében, aki a nemzeti nyelv helyfoglalását elősegítette. A reform és a haladás feltétlen híve minden téren. Ez a fiatalember alighogy belép a kollégium tanári karába — a szintén szabadelvű s reformszellemű Brassaival egy időben, — lelke vonzalmai azonnal kijelölik pártállását. Az ifjúság és tanári kar között nincs meg a mindennek előtt szükséges lelki összhang és megértés. Az ifjúság a maga lendületében saját maga keresi a művelődés útjait, amelyek nem mindenkor azonosak a tanári kartól ajánlottakkal. Kriza a maga áldott jóságú lelkével az ifjúság pártjára áll. Nem győzi eleget hangoztatni tanártársai előtt, hadd boldoguljanak saját terveik szerint. Mint embert mindenki szerette és tisztelte. Címe: kedves főtisztelendő úr. A közvélemény az ifjúság atyjának, nejét az ifjúság anyjának tartotta. Kora átmenet a régi latin nyelvű klasszikus iskola és a nyugateurópai modern és nemzeti szellemű műveltség között. Ő öntudatosan tör pálcát az utóbbi mellett. Önerején megtanul angolul, franciául és németül. És beszédjeiben az irodalmak klasszikusait és magyar költőket idéz ahelyett, hogy azokat görög és latin idézetekkel cifrázná, melyek dagályossá, élettelené teszik azokat, ami annyira hátrányosan jellemzi kora egyházi beszéd-irodalmát. Boros is,⁴² Jakab Elek is⁴³ megállapítják, hogy e tekintetben körünkben reformálólág hatott, új szellem képviselőjeként lépett fel.

Előadása nem szónoki erejű, de beszédjei tartalmasak és ragyogó stílus a legfőbb jellemvonások. Koráig Szent-Ábrahámi Summája volt a hittanhallgatók tankönyve, mely még a dézsi komplánáció és a cenzura békjóit nyögi. Kriza hittanán látszik már a józan angol- és amerikai unitárizmus üde színe s eleven szelleme (l. bővebben I. kt. 91—96. l.). Az ő korába esik a londoni ösztöndíj létesítése. Paget vetette fel, de Kriza valósította meg, ő agitált mellette. Fordította s bizonyos tekintetben átdolgozta kis gyermekek számára angolból a *Keresztény vallás elemei* c. kátét, mellyel útat nyitott nálunk a történelmi és dogmai kötöttségektől mentes szabadelvű hittételek terjedésének.

1861-ben a tordai zsinat Székely Mózes főjegyzővel és püspökhelyettessel szemben püspöknek választotta. Az olvasó és önképző egyesületeknek püspök korában is védelmezője maradt. Az abszolutizmustól való félelmökben az öregek, a konzervatívok meg akarták szorítani az ifjúság szabadabb

⁴² Kriza János emlékezete. Ker. Magvető, 1911. 328—337. l.

⁴³ Kriza János unitárius püspök életirata. Ker. Magvető, 1878. 65—104. l.

mozgását, önképzését. Kriza mindig védelmükre kelt, hadd fejlődjenek szabadon, nem kell lemetszeni lelkök szárnyait. Munkáiknak elnéző, kiméletes, buzdító, bátorító bírálója volt. Az alkotmányos élet visszaállítása után a népoktatási törvény végrehajtása, az iskolák községivé és államivá tétele kérdésében nem volt összhang a vezetők között. Ő kárhoztatta „a merev bizalmatlankodásért a felekezeti slendrián pártolóit”. A történelem e kérdésben nem neki adott igazat. A Keresztény Magvető megalapításánál — a címet ő adta — a kezdeményezés nagy érdeme az övé. Hogy sikerült megteremteni, félig az ő érdeme, kinek akkor írói neve már megvolt alapítva. Channing művei magyarra fordításában és kiadásában szintén övé az érdem oroszán része. Ő pendítette meg szükségét, ő levelezett a költségek előteremtésére, ő választotta ki a lefordítandókat, maga is fordított s ő nézte át és javította is a fordításokat. Halhatatlan nevet szerzett magának a *Vadrózsák* összegyűjtésével és kiadásával.

Átjavítva, néhány új éneket betéve kiadta a halotti énekes könyvet is. „Istenes megbízásnak” tekintette, hogy egyházunk múltja, irodalmi termékek, énekeskönyveink feltárása és nyilvánossá tétele érdekében leveleznie kellett, kutatásokat végzett. Sűrű levelezéseket folytatott ez irányban Toldi Ferencsel, espereseivel, papjaival. Igazi szabadelvűséggel irányította és buzdította a papokat a Prot. Egylet támogatására.

Magánélete mintaképe a családi élet melegségének, telve a szeretet megindító jelenségével. Nejét leveleiben mindig így szólítja: Édes szép arám, édes Egyetlenem! s betegsége alatt még hozzáteszi: Édes betegem! Hozzá s gyermekeihez írja: Ti vagytok az én megtestesült dalaim! A társaságban jóságos lelke, meleg kedélye és ártatlan humor jellemzik.

Meghalt 1875 márc. 26-án.⁴⁴

69. *Mikó Lőrinc*.⁴⁵ 1806-ban született Bölönben. Kolozsvárt az alsóbb osztályokat végezve a német nyelv tanulása végett 1821 szeptemberében Brassóba ment a 31. gyalogezred fiúnevelő házába. 1823 szeptemberében tógás diák lett s 4 év alatt a filozófiai és teológiai tanfolyamot elvégezvén, a liceumba iratkozott be jogra. 1829 aug. 30-ról van kiállítva absolutoriuma. Jogász korában egy csendben munkáló, önként összeállott irodalmi önképző kör munkás tagja volt. 1827—29. évekből kéziratban dalai, költői elbeszélései maradtak fenn. Céljuk a ta-

⁴⁴ L. bővebben: Jakab Elek, Kriza János unitárius püspök élelirata. Ker. Magvető, 1878. 1882. Önéletrajzát l. u. o. 1912. Műveinek jegyzékét a K. M. tárgymutatójában és Szinnyei: Magyar írók élete és művei-ben.

⁴⁵ Kovácsi Antal: Mikó Lőrinc életrajza. Keresztény Magvető, 1872.

nulás, mintaképük Berzsenyi és Horatius. Vásárhelyre megy a kir. táblához joggyakorlatra. 1833-ban ügyvédi vizsgát tesz s Kolozsvárt telepedik le. Mint ügyvéd magánúton megtanulja a francia nyelvet. 1835-ben a tordai zsinat egyházi tanácsosnak választja. A kollégium életében e korban élénk pezsdülés és mozgalom keletkezik. A mozgalom vezetője Iszlai László felügyelő-gondnok, mozgató szelleme Brassai. 1841-ben felállítják a nevelésügyi bizottságot, melynek Mikó munkás tagja volt. 1845-ben a homoródalmási zsinat megalkotja a főiskolai törvények kodifikációját, melyben Mikónak, mint jogásznak, kiváló része van. 1847-ben Rédiger Károly áldozatkészsége nyomán szervezték a jogi és politikai tudományok tanítására a jogi tanszéket. Erre 1847 május 3. Mikót választotta meg a Főtanács úgy, hogy az egyházi tanácsnak is jegyzője legyen. 1847 szept. 5-én iktatták be ünnepélyesen, mely alkalommal „a nemzeti életről” tartott értekezést, s már másnap megkezdte előadásait. De a nemsokára kitört szabadságharc miatt az iskolai év vége előtt az egyházi tanács a tanítást megszüntette. Mikó leszállt katedrájáról s többé sohasem ült vissza. Közlegénynek állott be a városi nemzetőrségbe. Mint a szept.-ben felállított „oltalmi bizottság” tagja komolyságával és higgadtságával s a törvényesség iránti tiszteletével mérséklőleg hatott.

Az egyház a pozsonyi 20. t.-cikket nagy örömmel és hállával üdvözölte. Kifejezte az általános öröm mámorában azt a meggyőződését, „*hogy a nevelés ügyét az álladalomnak kell rendezni és vezetni, hogy e tekintetben, miután a lelkiismeret szabadsága biztosítva van, vallásfelekezeti nem létezhetik*”. Az egyháznak ez a kijelentése vagy nem őszinte, vagy nem eléggé megfontolt. Nem mutat történelmi és pszichológiai alapon való alapos megfontolásra. Mutatja ezt az az utasítás is, melyet a törvény végrehajtására szeptember 1-re összehívott értekezletre kiküldött biztosoknak adott, amely már nagyon óvatos és a régi erdélyi törvények vallásszabadságot jobban biztosító szellemében jobban és hívebben fejezi ki azt a viszonyt, amely az állami mindenhatóság és felekezeti autonómia korlátai megvonásában nyer kifejezést. Mikó az utasítás készítésében, melyre nézve a vezetők nem voltak egyhangú véleményben, tevékeny részt vett. Mikó a jogi tanszékről lelépett, de a tanári állásból nem. Iskolánk 1848 novembertől 1850 november közepéig katonai kórház volt ugyan, de a tanítás szakadatlanul folyt kezdetben a régi püspöki háznál, később a kis vármegyeháznál s a városi redut udvarán levő házban, De csak az alsóbb osztályokkal, mert a diákok szétszoródtak, ki haza, ki a harctérre s csak 1850 vége felé kezdetek visszaszállingózni. A tanítás kezdetéül november elsejét tüzték ki. De minthogy a tansz-

közöket s a felszerelést a kiköltöző katonák elvitték, csak nov. 20-án kezdhették meg nagyon kevés számú diákkal. Mikónak a német nyelv tanítása jutott. Bánatos lelkének hű kifejezése az a beszéd, melyet az első órán tanítványaihoz intézett. Megmagyarázza, hogy mi az az ostromállapot, mikor bárki vigyázatlan beszédeért és cselekedeteért bármely percben hadiförvényszék elé kerülhet. „Legyünk tehát némák, mint a sír; zárjuk el érzelmeinket kebleinkben, legyünk engedelmes jezsuiták”. Német nyelvet tanít, de nem azért, mintha nemzetiségükből ki akarná őket vetköztetni, hanem azért, mert minél több nyelvet tud valaki, annál több kulcsát bírja a tudományoknak.

1850 január 1-től az E. K. Tanácsnak jegyzője és előadója. Abban a küzdelemben, melyet az egyháznak az abszolútizmus ideje alatt a kormánnyal az autonómia érdekében vívnia kellett, nagy, jelentős és terhes szerep jutott Mikónak. Heufler miniszteri biztos 1850 májusában nevelésügyi viszonyainkról jelentést kér. Ezt a jelentést Mikó írta meg. Eszerint az iskolák ügyében csak a Főtanács illetékes határozni. A miniszteri biztos most felhívja a püspököt, hogy hívja össze a Főtanácsot. A Főtanács bizottságot küld ki, melynek részletes és alapos jelentését Mikó készítette el. Eszerint iskoláinkban egyedül a magyar lehet a tanítás nyelve. 1853-ban a bécsi kormány elrendelte a német nyelv kötelező tantárgyként tanítását azzal, hogy a történelem a felsőbb osztályokban németül taníttassék. 1856-ban Mikót erre alkalmasnak nyilvánította. A kormány szívósan ragaszkodott a rendelet végrehajtásához, a tanács szívósan szegült ellene. Öt év alatt 5 terjedelmes felíratban fejtette ki Mikó e rendelet törvénytelen, helytelen, jogtalan és méltánytalan voltát. A tanárok választása és alkalmazása módját is változtatni akarta. Az egyház ellenálló felírataival húzta-halasztotta a kérdés elintézését. Az iskolatanácsosi intézmény erőszakolását is sérelemnek tartván, a tanácsost csak magánszemélynek tekintette. Mikó kilenc évi jegyzősége alatt legféltettebb egyházi és nemzeti érdekeink kitartó, éber és hűséges védelmezője volt. Egyházi életünk és szervezetünk átalakítását is erőltetni kezdte a kormány; de a Főtanács a Mikó által kifejtett álláspontról végig védelmezte egyházunk független önállóságát. Most a kormány a kifárasztás reményében a tagadás álláspontjára helyezkedett; az 1852-ben megürrült püspöki szék betöltését nem engedte.

Mikó 1859 aug. 21-iki Főtanácson lemondott a jegyzőségről. Az önfenntartási harc 9 nehéz esztendejét az ő alapos és higgadt, de szilárd meggyőződéstől vezetett tolla harcolta végig. Gedő könyvtárát ő helyezte el, lajstromát ő készítette el. Mint a theológián az egyházjog tanára összeállította időrendben

azokat a *kanonokat*, melyeket az egyház keletkezése óta önkormányzati jogkörében hozott. Ez a rendkívüli fáradsággal összeszedett nagybecsű munka ma is kéziratban van — nagy kárára egyházi irodalmunknak —, melyet utána nálunk még csak Tóth György művelt, valamint kéziratban maradt *Német mondat* című dolgozata is.

1862-ben egyházi pénztárnokká választatott. Itt új mező nyílt meg az ő önzetlen és puritán munkálkodásának. Elve volt a pontos és szorgalmas kezelés mellett a takarékos gazdálkodás. Hogy a kiadásokat lehetőleg korlátozza, a pénztár állapotát aggasztó színben szokta és szerette feltüntetni. 1864-ben Kolozsvár városa követévé választotta a Kolozsvárt tartott országgyűlésre. Később a népnevelésről szóló 1868. évi 38. t.-c.-nek végrehajtásakor az E. K. Tanács tárgyalásai alkalmával mint „csökönyös autonómista” sokszor zúgolódott az, aki régebben nyíltan és határozottan harcolt a némettel. Jutalmat sohasem keresett, sohasem várt. Legkedvesebb jutalma volt „kötelességei teljesíthetése és teljesítése”. 1872. évi március 10-én halt meg.

70. *Jakab József*.⁴⁶ Jakab Elek öccse, született Szentgericén 1821 okt. 29-én címerleveles nemes székely családból. Elemi iskoláját otthon végezte; a híres Tiboldi tanítónak kedves tanítványa volt. A gimnáziumot Keresztúrt kezdette, ahol a kolozsvári kollégium példájára akkor alakult olvasó-egyletnek, amely a magyar irodalom művelésére és nyelvek tanulására alakult, szorgalmas tagja volt 1839 szept.-ében Kolozsvárra ment. Itt két legjobb barátjával, Gál Zsigmonddal, e sorok írójának édes atyjával és Albert Jánossal egy szobába került. Brassainál, az akkori igazgatónál volt ebédje-vacsorája, kinek áldásos hatása volt a fogékony lelkű ifjura. Beállott az olvasó-egyletbe, szorgalmasan olvasott, tanult és írt, 6 éven keresztül lelkes tagja volt, mint pénztárnok, gazda, ellenőr, jegyző és elnök. Nagy tisztelettel vették körül Bölöni Farkas Sándort, részleteket olvastak fel Északamerikai utazásából, ünnepelték Wesselényit, mint a népszabadság rettenthetetlen bajnokát. A politikai mozgalmak erősen hatottak az ifjuságra s a kor reformmozgalma magával sodorta őket is. 1843 júniusában elvégezvén a gimnáziumot, azonnal köztanítónak alkalmazták s nemsokára rá másodfőnök lett. 1841 nyarat egyik tanítványánál Abrudbányán töltötte. Itt ébredt az a gondolata, hogy bányamérnök lesz Selmecebányán. Saját szorgalmán megtanult már franciául, románul. Most angolul kezdett tanulni. 1845 elején kijelölték külföldi akadémitának. Az 1845. évi humoródalmási

⁴⁶ Várfalvi Nagy János: Jakab József életrajza. Ker. Magvető, 1872.

zsinat megszavazta a költségeket, ami peregrinálás útján nem jő be, feloldotta a megvizsgáltatás alól. A következő év áprilisában atyjától kapott 100 frt költség mellett peregrinálni indult — gyalog, mert — mint atyjának írta — „szabad csak úgy vagyok, ha Isten adta talpamon állok és járok”. Kölföldre indulása előtt megkérdezte a tanácsból, hogy különösen mely szakokban képezze magát. A válasz az volt, hogy bizonyos tudományos szakot nem tűzhetnek ki, de készüljön a pedagógiára és természettudományokra s tartsa szem előtt, hogy benne nemcsak professzort, hanem papot is várnak. 1846 szept. 3-án indult külföldre. Bécs fénye elkábította és el is szomorította, mert itt vette észre nemzete parányiságát és elmaradottságát, Göttingából Gedőhöz írt levelében keserűen panasolja, hogy nyelvünk szinte elveszett előbb a latin, aztán a német nyelv vak imádása miatt. Nemzeti öltözetünket, régi szép szokásainkat levetkőzzük. A németek minden efélét drága nemzeti kincs gyanánt óvnak és őriznek. Hallgatott matematikai, természettani és rajzi előadásokat; tanult rajzot, éneket, hogy e nálunk elhanyagolt tárgyak fejlesztésére majd valamit tehessen, és theológiát. Tanárai voltak: Langenbeck, Fuchs, Wöhler, Rück, Lücke, Gauss, Hausmann, Lotze és Francke. 1847 elején a Főtanács a kolozsvári eklézsia kérésére kimondja, hogy másodpapságra és theológiai tanárságra alkalmazassék. Ezért átment a theológiára s most zsidót, görögöt és egyháztörténelmet és a hittudományt tanulja. E közben kitört a februári francia forradalom. Göttingában nem volt több nyugalma. Márc. elején Párisban volt. Ott élte át e lelkes napokat. Innen Londonba ment. Beutazta Skóciát. Nagy hasonlóságot talált Skócia és a Székelyföld, a skót és a székely között. 1848 aug. elején érkezett haza. Az ország a szabadságharc lázas lelkes napjait élte. Most élte életének legkinzőbb korszakát. Egyházának is, hazájának is tartozik. Melyikkel szakítson? Szept. 10-én köszöntött be. Beszédjének alapigéje ez volt: Nem azért jöttem, hogy békességet hozzak, hanem fegyvert. Voltak, akik e beszédet túl merésznek tartották s megbotránkoztak rajta. Eötvös szept. elején az ifjúságot zászló alá hívta. Jakab József azonnal jelentkezett s a papság és tanárság mellett szorgalmasan járt exercirozni. Okt. 23-án általános népfelkelést hirdettek. Jakab József Way Miklós kir. biztoshoz kérést adott be, hogy elesése esetén térítsék meg az egyháznak 1300 ezüst frtnyi költségét, mit külföldi tanulmányaira költöttek. Az E. K. Tanács s a kir. biztos válasza után Jakab József nov. 4-én bevonult E nyedre a tüzerekhez. 1849 febr. 18-án a magyarósi ütközetben foglyul esett. Bécsbe vitték, egy osztrák ezredbe besorozták Mantuában. Székely Sándor püspökhöz írt levelében beszéli el, hogy meny-

nyit szenvedett, hogy szökött meg, hogy került Kalkiszba, hol könyvkötéssel töltötte idejét, latint, angolt, franciát tanított egy városi iskolában. Később önálló intézete volt, megtanulta az új- és ó-görög nyelvet. Athenaeben tanári vizsgát tett, melyre büszke volt, mert a tudományok bölcsőjének, szülővárosának tartotta a világ. Kezdetben hallani sem akart a hazatérésről, sőt fogadkozott, hogy soha többé a szolgaság földjére nem fog lépni, ha ezer esztendeig kell bujdosnia és tizszer ezer szenvedés között megőszülnie. De később erőt vett lelkén a honvágy s kérte bátyját, hogy eszközöljön ki számára amnesztiát. „A hontalanság gondolata egész valómat megzavarja”, írja egyik levelében. Hazudik, aki azt mondja: ubi bene, ibi patria. Számunkra e nagy világon hazánkon kívül nincsen haza. Az amnesztia kieszközölését megkísérelték atyja, bátyja. Még választ sem kaptak. Az egyház nem mert szót emelni érte. Bús-komorság vett rajta erőt. Orvosai Nápolyba küldötték. Már közel volt Nápolyhoz, midőn azt írta bátyjának, ha több levelet nem kap, jele, hogy meghalt. Ezek voltak utolsó sorai. A tenger nyelte-e el a testét, vagy parti sziklák között van-e sírja, nem tudjuk. Nem érhetette meg, amitől fájó szive talán meggyógyult volna, hogy hazáját még egyszer lássa.

Kiváló tehetségű, széleskörű és alapos képzettségű ifjú, kitől sokat várhatott volna egyháza és a nemzet, ha megadatott volna, hogy nyugodtan belölthesse hivatását.

71. *Botár Ferenc* 1825-ben született. 1850 nov. 10-től tanított, mint köztanító, írást, rajzot és űrtant. Első havi fizetését rajzminták vásárlására ajánlotta fel. 1854 szept. 1-én Kovácsi Pálfi Dénes tanítványával külföldre indul s az E. K. Tanács a latin nyelv ideiglenes tanárává nevezte ki helyette. 1856 szept. 1-ig tanított mint segédtanár. Később a Wesselényi-fiúk nevelője lett. Egyházi tanácsosnak is megválasztották. 1879 okt. 17-én halt meg Budapesten.

72. *Bedő Dániel* 1827-ben született Sepsikőröspatakon. Iskolái végeztével mint köztanító 1850 nov. 10-től a költészetet, szónoklattan és görögöt tanította. 1854 szept. 1-én lemondott a szeniorságról és köztanítóságról s a görög nyelv ideiglenes tanításával bízták meg. 1855 szept. elején megint kinevezik emelt fizetéssel, mert másként nem akart vállalkozni. A görögöt abban a hónapban nem tanították, mert Bedő a fizetés csekélyisége miatt vonakodott. Végül K. Nagy Elek főgondnok egyezett meg vele heti 3 óráért 300 frtban. 1856. augusztusában mellőztetése miatt lemondott. Helyébe jött Marosi Gergely. A kolozsvári tudomány-egyetem felállítása után az egyetemi könyvtár őre lett. Mint nyugalmazott könyvtárőr és egyházi tanácsos Kolozsvárt halt meg 1904 szept. 21-én. Munkája: A

görögök története növendékek számára. Fleury Lamé után ford. Pest, 1861.

73. *Marosi Gergely* 1855-ben érettségét tett. 1856 szept.-től 1857 júliusáig köztanító volt. De már az 1855. évi Főtanács akadémitának jelölte más négy társával. 1857 szeptemberében Ferencz József és Buzogány Áron társaival Göttingába mentek. 1859 nyarán hazajövéen, tanár lett Székelykeresztúron. Az 1862 évi Főtanács a kolozsvári kollégiumhoz tette át, hol 1862 szeptemberétől 1866 szept.-ig szolgált, tanárság mellett papi teendőket is végezvén. A két hivatalt igen terhesnek érezvén, visszakiváncozott Keresztúrra, ami annál könnyebben megtörtént, mert az ott szolgáló Simén Domokos épen ellenkezőleg Kolozsvárra vágyakozott. Az 1806. évi Főtanács kicserélte őket.⁴⁷

74. *Pap Mózes*. Született Szentmihályon 1830 okt. 11-én. Iskoláit Keresztúron kezdette, 3 éven át Torockón folytatta Sebes Pál és Győrfi József tanítók alatt. Innen Tordára ment, hol 3 évig tanult Darkó Mihály igazgató alatt, kit mindig mint nagyon jó tanítót emlegetett. 1848 szeptemberében nemzetőr lett s mint őrmester utoljára a Gál Sándor segédtszije volt. 1850 nov.-ében a kollégium megnyílt, itt folytatta tanulását. Kevesen voltak diákok, alig 30-an. 1853-ban érettségi vizsgálatot tett. A következő 2 évben a theológiát végezte s egyben tanította a latint az alsó osztályokban. 1855 szept. 7-én pappá szentelték. 1856 márc. 6-án indult Nagy Lajossal Göttingába. A költséget peregrinatioval gyűjtötték össze. De ő beteg lévén, csak a Nyikó vidékén és Kolozsvárt járt. Két félét Göttingában töltött. Hallgatott Webertől fizikát, Wöhlertől vegytant, Dirichlet-től számtant. Egy félévre Berlinbe ment át. 1857 aug.-ban jött vissza, de már a jun. 10. Főtanács rendes tanárnak választotta. Tanított latint, algebrát, geometriát. 1859-ig második pap is volt az eklézsiában. Ekkor egyházi közigazgatási jegyzőnek választották. 1862-ben egyházi főjegyző lett. 1875-től a tanárság mellett Kriza halála folytán püspökhelyettes volt 1876 augusztusi zsinatig, mikor a püspökválasztásnál való mellőzés miatt a főjegyzőségről lemondott 1891 elején agyszélhűdés érte. 2 hónapig súlyos beteg volt, de ez év június végéig még tanított. Ekkor nyugalomba vonult s Tordára költözött. Kevés beszédű, halkszavú ember volt. A főiskolai tanárok anyakönyvébe ezt írta: „Élettörténetemet csak magam ismerem és az nagyon szomorú”.

75. *Buzogány Áron*.⁴⁸ Született 1834 május 1-én Hosszú-

⁴⁷ Életrajzát l. bővebben Sándor János A székelykeresztúri gimn. tört. 130 l. Irodalmi munkásságát l. a K. Magvető tárgymutatójában, arcképét az Unit. Közlöny, 1891. évf.-ában.

⁴⁸ Ferencz József: Buzogány Áron. Ker. Magvető, 1895.

aszón. Iskoláit a kolozsvári kollégium elemi iskolájában kezdte, Keresztúrt, majd 1844—45-ig Torockón folytatta. A szabadságharc miatt félbeszakadt tanulása, melyet csak 1850-ben folytatott megint Kolozsvárt. De már mint VIII. o. tanuló köztanítónak neveztetett ki a német nyelv tanítására. Ez időben csak 4 rendes tanár volt: Székely Mózes, Kriza, Mikó Lőrinc és Berde. A gimnázium öt alsó osztályában a jobb készült-ségű papnövendékek tanítottak; de ez időben oly kevesen voltak, hogy a gimnáziumba mentek le köztanítókért. Vele egy időben, mint osztálytársai Marosi a görögöt, Ferencz József a mennyiségtant tanították. 1855-ben érettségét tett s ugyanazon év szept. 5-én lelkésznek is felszenteltetett. Az abszolút kormány az Entwurf értelmében sürgette a tanárok számának szaporítását. A Főtanács tanári pályára 5 ifjút választott ki. Ezek: Pap Mózes, Nagy Lajos, Buzogány, Marosi és Ferencz József. De, hogy addig is, míg külföldi akadémiákról hazajöhetnek, valamely címen tanároknak legyenek tekinthetők, mind az ötnek felszentelését elhatározta. A két első tényleg végezte már a theológiát, de a három utolsó nem. Sőt Buzogány és Ferencz J. nem is akartak papok lenni. De Buzogányt K. Nagy Elek, Ferencz Józsefet Jakab Elek rábeszéltek s így még azon a zsinaton fölszenteltettek, habár voltak többen, akik ezt az eljárást, mint törvényeinkbe ütközőt, kifogásolták. Mint felszentelt papokat, kivették az iskolai törvények alól, az igazgatóságnak és az E. K. Tanácsnak tagjaivá tétettek, a templomban a tanári székek jelöltettek ki számokra ülőhelyül. Így lett Buzogány, mint érettségét tett tanuló egyenesen kolozsvári segédpap és köztanító Ferencz Józseffel együtt.

1857 nyarán Pap Mózes és Nagy Lajos külföldről hazajöttek. Ez évi Főtanács őket s Marosit, Buzogányt és Ferencz Józsefet megválasztotta tanárnak. Szept. 17-én együtt indulnak Göttingába. Két félévet töltöttek el együtt, Buzogány történelmi és neveléstani előadásokat hallgatott. Ferencz József és Marosi a harmadikra Berlinbe mentek, de Buzogány ott maradt. Különösen Waitzot hallgatta, kinek házában is gyakran és szívesen fogadott vendég volt. 1859 tavaszán nagy utat tettek Hollandiában, Belgiumban és Franciaországban. Átmentek Londonba s résztvettek az angol unitárius társulat 1859. évi azon közgyűlésén, amely a 100 font sterling évi ösztöndíjat egy magyar unitárius ifjú részére megszavazta. Ferencz J. részben személyes jelenlétüknek tulajdonítja e határozathozatalt. Öt heti Londoni tartózkodás után haza indultak.

1859 szept.-ében megkezdette Buzogány a történelem tanítását. Ugyanezen évben könyvtárnok, 1862-ben a kolozsdobokai egyházkör jegyzője, majd az E. K. Tanács pénzügyi

jegyzője lett. Minden teendőjét kiváló pontossággal és lelkiismeretséggel végezte. 1861-ben Kriza püspöknek választatván, Ferencz József rendes, Buzogány mint tanár másodpapnak választatott. 1865-ben Szentgericén, 1848 után az első vidéki zsinatnak ünnepi szónoka.

Nem szónoki hevével és előadásával, hanem beszédjeinek komoly tartalmasságával hat. Mint tanár írt egy politikai földrajzot, mely Brassai természeti földrajzának mintegy kiegészítője. A Keresztény Magvető megalapításánál ott volt, mint egyik kezdeményező s buzgó munkatárs. Augusztinovics, Gedő József, Nagy Elek életrajzai, tanügyi cikkek, tanulmányok, szemlék mutatják értékes munkásságát. Társszerkesztője is volt a Magvetőnek.

1868-ban az alkotmányos élet helyreálltával nagy fordulat áll be életébe. Az egyházi főhatóság felszólalására Eötvös 1868 jun. 18-án kinevezte a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumba titkárnak. Az ifjúság fáklyászenével búcsúzott tanárától. A prot. és zsidó ügyosztályhoz osztották be, de a következő évben áttették a népnevelési ügyosztályhoz, melynek élén Gönczy Pál állott. „Aki hazánk kulturtörténetét meg fogja írni, az a Gönczy Pál fényes neve mellett előkelő helyre fogja iktatni a Buzogány nevét is”, mondja róla Gerevich Emil a Pädagogiai Plutarchban. Mint miniszteri hivatalnokot gyakran küldötték ki tanítóképzők és felső leányiskolák megvizsgálására. Nagy része van a Székely művelődési és Közgazdasági Egyesület alapításában, melynek 6 éven át titkára volt s amely az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület előfutárja. Hosszú idő múlva, 1881-ben osztálytanácsosnak nevezték ki. Budapestről is állandó figyelemmel kísérte egyházi és iskolai ügyeinket. Az ő gondolata volt, mikor Ferencz József 1874-ben a Dávid Ferenc halála 300 éves fordulója alkalmára gyűjtendő 10,000 frtos alapítvány létesítésére javaslatát megtette, hogy szellemi emlékoszlopot emeljünk élete megírásával. Jakab Elek *Dávid Ferenc élete* neki köszöni létét.

Eötvös népoktatási törvényjavaslatát a felekezetek nagy ellenszenvvel fogadták. Két lényeges ellenvetésük volt ellene: egyik, hogy szegényes anyagi helyzetükben nem tudnak eleget tenni a törvény követelményeinek. A másik, hogy az állam túlságosan beleavatkozik autonómiájukba. Nálunk Kovácsi szólott hozzá a kérdéshez. De Kovácsi Buzogány „politikai véleményei konok ellentétese”, mondja tréfásan Ferencz Józsefhez írt levelében. Buzogány szerint a javaslat alapelveiben jó s csupán részleteiben kell módosítani. A módosítás iránya pedig az, hogy „alább kell szállítani azokat a feltételeket, melyektől egy falusi iskola létele függ, hogy a türhető feleke-

zeti iskolák is existálhassanak s a felekezeti iskolákra nézve a kormány beleavatkozását korlátoznom". Révész Imrének a Figyelmezőben megjelent éles támadására feleletének lényege ez: legmélyebb meggyőződésből tagadja, hogy a javaslat a protestantizmus elnyomását s a nemzeti szabadság megsemmisítését célozná. A mi álláspontunk csak az lehet: igyekezzünk felekezeti iskoláinkat minden erővel fenntartani, de ne akadályozzuk a kormány segítségül jövését a népoktatás terén.

A budapesti unitárius egyházközség „eszméje és kiindítása az ő eszében fogamzott meg”, mondja róla Péterfi (Ker. Magvető, 1888. 62. l.). „Alapításához ő kezdte egybehordani a porondszemeket”, állapítja meg Ferencz József. Házánál istentiszteleteket kezdett tartani, összegyűjtvén hitsorsosait, sőt úrvacsorát is osztott. Fia megkeresztelésére Ferencz József ajánlkozván és felútatván, ez alkalmat arra is felhasználták, hogy 1869 június 13-án a Kálvin-téri ref. főiskola tanácstermében az első nyilvános unitárius istentiszteletet megtartották. 1876-ban fiók-egyházközséggé, 1881-ben anyaekklézsiává alakultak. Nemsokára a templomépítéshez fogtak, ami 1890-ben felépült. De ezt Buzogány nem érte meg. 1888 február 25-én meghalt. 1887 elején nyugalomba ment. Ezután csüggeteg, meghasonlott, embereket kerülő, szobájába zárkózó és csak könyveinek élő ember lett élete végéig. Még diák korában sok pedagógiai cikket írt a *Pesti Napló*-ba. A *Néptanítók Lapjára*-nak éveken át szorgalmas munkatársa volt s egyik főrovátának szerkesztője. A *Nemzeti Névelés*-be is írt nevelési cikkeket. A *Kolozsvári Közlöny*-nek és pesti *Korunk*-nak szintén munkatársa volt s tárcákat, könyvismertetéseket és közművelődési cikkeket írt. A Ker. Magvetőnek rendes munkatársa volt keletkezésétől haláláig, 1867—68-ban szerkesztője. Szerkesztette a Székely Mívelődési és Közgazdasági Egylet évkönyvének 6 évfolyamát az 1876—81. évekre. Munkáinak jegyzékét l. a Ker. Magvető tárgymutatójában. Önálló munkája: A föld egyes népeinek és országainak ismertetése. Kolozsvár, 1867. (Brassai Természeti földíratának II. része. 3. kiadás. U. o., 1878.).

76. *Ferencz József*. Született 1835 aug. 9-én Alparéten. Kolozsvárt tanult 1841-től. 1848 júniusától 1851 szeptemberéig a szabadságharc miatt félbe kellett szakítania tanulását. 1855-ben, mint VIII. o. tanuló, már tanára a számtannak. Julius 5-én érettségit tett, szeptemberben a papi vizsgálat letétele után köztanítónak alkalmazták s egyben segédpapnak és fel is szentelték Pap Mózes, Nagy Lajos, Buzogány és Marosi Gergely társaival együtt. 1857 júniusában rendes tanárnak választják és külföldre küldik. Egy évet a göttingai, egy félévet a berlini

egyetemen tölt; egy félévet Hollandiában, Belgiumban, Franciaországban és Angliában való utazással tölt el. 1859-ben hazajövén, elfoglalta a tanári és másodpapi állást. Számstant tanított az öt alsó osztályban 1861-ig. Ekkor Kriza helyébe, ki püspöknek választatott, első pap lett. A számtan tanítása alól felmentetett s a vallást vette át a gimnáziumban és theológián. Volt az igazgatóság jegyzője (1855—56), főpapiszék bírása 1862-től, könyvtárnok 1868-tól. 1871—76-ig tanította a vallást a kolozsvári állami tanító- és tanítónőképző intézetekben.

1876 aug. 27-én az árkosi zsinat püspöknek választotta. 1878-ban királyi tanácsos lett, 1884/5—1886/7-ig a torockói kerület országgyűlési képviselője. 1895-ben a bölöni zsinat lelkészi és tanári működése 40 éves fordulóját meleg szeretettel és elismeréssel ünnepelte. 1896-ban a II. osztályú vas-koronarenddel tüntette ki a király. 1905-ben a Főtanács működése 50 éves fordulóját ülte meg. 1905 dec. 4-től a Főrendiház tagja. Indítványozta és irányította 1910-ben a Dávid Ferenc születésének 400 éves fordulója emlékünnepejét Kolozsvárt és Déván, melyen Angliából és Amerikából kilencvenhét hitsorsosunk vett részt.

1915 aug. 9-én, születésének 80-dik évfordulója alkalmából, a városi hatóságok, testületek, az egész társadalom tisztelettel üdvözölte, a Főtanács is kifejezte szerencsekívánatait. A király pedig a Ferencz József-rend nagykeresztjével tüntette ki. A következő évben a Főtanács püspökségének 40. évfordulóját ünnepelte meg.

1860 okt. 15-én házasodott. Neje Gyergyai Anna. Gyermekük: Ákos, Gyula, Zsuzsa, Ilona, Anna (fiatal korában meghalt) és József. 1910-ben házassága arany-, 1920-ban gyémánt-lakodalmát ünnepelte meg.

Kiterjedt irodalmi munkásságot folytatott. Egyházi állásából folyólag sokszor kellett zsinatot, főtanácsot megnyitnia, temetnie, különböző alkalmakkor beszédeket tartania. Ő maga irodalmi munkásságáról a következő címek alatt számol be életrajzi feljegyzéseiben: egyházi beszédek, halotti imák és beszédek, életrajzok, tanulmányok, felolvasások; szakmunkák, tankönyvek és vegyesek. Ilyen címeken összesen 231 művét sorolja fel.

Ezek életének külső sorsfordulatai: az a keret, melyben egy fáradhatatlan és munkás élet tevékenysége lezajlott. Életrajzát megírni, jelentőségét kiemelni és méltatni annyi, mint egyházunk történetének utolsó 80 esztendejét megírni. Ez más munka feladata lesz. Ebből a korból már annyi írott és nyomtatott adat és emlék áll rendelkezésre, hogy e feladat nem találkozik nagy nehézségekkel.